

MASSA COMMUNICATIE

herfst
1972

herfst 1972, jaargang 1, no 1

INHOUD

Drs. L. Stam en drs. B. J. A. M. Manschot
De Hueting-affaire (pag. 3)

Prof. Dr. L. Boone
Twee kanttekeningen bij verleden, heden en toekomst van de
belgische dagbladers (pag. 17)

Drs. P. M. Hendriksen
Continu Kijk- en Luisteronderzoek in de Nederlandse omroep (pag. 25)

A. A. M. Rennen
De Two-step-flow (pag. 31)

Onderzoekverslagen (pag. 49)

Kroniek (pag. 54)

Boekbesprekingen (pag. 59)

MASSACOMMUNICATIE

uitgegeven onder auspiciën van de "Stichting tot bevordering van de studie van massacommunicatie"

Redactie: Prof. Dr. G. A. J. Fauconnier (CeCoWe, Katholieke Universiteit, Leuven)
Drs. P. M. Hendriksen (Nederlandse Omroep Stichting, Hilversum)
Dr. J. G. Stappers (Instituut voor Massacommunicatie, Katholieke Universiteit, Nijmegen)
Drs. E. Willems (Instituut voor Perswetenschap, Universiteit van Amsterdam)

Redaktiesekretariaat: Drs. H. J. Manders
J. Saarloos
Postbus 258
Nijmegen
Telefoon 080 - 558711 toestel 2298

Aanwijzingen voor auteurs, aanwijzingen voor het recenseren van boeken verkrijgbaar bij het redaktiesekretariaat.

Abonnementsprijs:	gewoon abonnement	f 24,00 p.j. (B.Frs. 340)
	studentenabonnement	f 18,50 p.j. (B.Frs. 270)
	collectief abonnement A (minimaal 10 abonn.)	f 22,50 p.j. (B.Frs. 320)
	collectief abonnement B (minimaal 100 abonn.)	f 20,00 p.j. (B.Frs. 290)
	losse nummers	f 7,50 p.st. (B.Frs. 110)

Men abonneert zich voor een gehele jaargang (september t/m augustus). Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij men vóór het einde van de jaargang opzegt.

Uitgave: Drukkerij Uitgeverij H. Gianotten B.V.
Bredaseweg 61
Tilburg
Telefoon 013 - 423036
Giro 1085553

Opgave van nieuwe abonnementen, adreswijzigingen en advertenties uitsluitend te richten aan dit adres.

DE HUETING-AFFAIRE ¹⁾

Liesbeth Stam en Ben Manschot

De aanleiding

In de Volkskrant van 19 december 1968 staat een interview van Martin Ruyter met dr. J. E. Hueting. Aanleiding tot dit interview vormt de "niet zo gedenkwaardige dag waarop twintig jaar geleden de tweede politionele aktie in Indonesië begon". Onderwerp van gesprek vormen de oorlogsmisdaden, die Nederlandse militairen in Indonesië tijdens de zogenaamde politionele akties van 1947 en '48/'49 hebben begaan. Gewelddadige pogingen van 't koloniale Nederland, gericht op de onderdrukking van de Indonesische bevrijdings-beweging. Dr. Hueting die zelf als militair aan één van deze akties heeft deelgenomen, had aan zijn proefschrift een stelling toegevoegd waarin hij om een onderzoek naar deze begane misdaden vroeg.

Het Volkskrant-interview leidt tot enige ingezonden brieven, maar daar blijft het voorlopig bij. Buiten de Volkskrant wordt er geen aandacht aan besteed. Totdat de Vara-tv op vrijdag 17 januari 1969 in de rubriek 'Achter het Nieuws' een interview met Hueting door Hans Jacobs opneemt over hetzelfde onderwerp. Op de vraag waarom hij er nu pas meekomt, merkt Hueting op dat hij al eerder geprobeerd heeft deze zaak aanhangig te maken — bij NRC en het studentenblad *Propria Cures* — maar in beide gevallen een afwijzende brief kreeg. Hij hoopt dat er nu "een noodzakelijke discussie, noodzakelijk voor een beschaafd land dus, op gang wordt gebracht". De journalisten van die tijd verwijt hij dat zij toen "op ontstellende wijze" gefaald hebben.

Een verwijt dat niet helemaal terecht is. De meeste Nederlandse kranten hebben in die jaren inderdaad partij gekozen voor de Nederlandse zaak en op vaak stuitende wijze de vrijheidsstrijd van de Indonesiërs verdacht gemaakt. Maar enkele groeperingen en organen hebben de moed gehad tegen de stroom op te roeien. De CPN heeft vanaf het begin fel geopponeerd tegen de koloniale politiek van de Nederlandse regering, die rechtstreeks verantwoordelijk werd gesteld voor het gebeurde. Het kommunistisch dagblad *De Waarheid* begint eind 1947 regelmatig brieven te publiceren van soldaten uit Indonesië, waarin herhaaldelijk melding wordt gemaakt van gewelddadig optreden door Nederlanders. Ook het socialistische blad *De Vlam* protesteert heftig. In 1949, tijdens de tweede politionele aktie, wordt het verzet wat groter. Vanuit de hervormde zending komen verontruste brieven bij de Nederlandse synode binnen. Bladen als *In de Waagschaal*, *Wending* en *Militia Christi* publiceren deze brieven en tekenen verzet aan. Dan ook stelt het tweede kamer-lid Goedhart (pvda) vragen aan de minister en verzoekt om een onderzoek.

¹⁾ Dit artikel is ten dele gebaseerd op het doktoraal-werkstuk van Liesbeth Stam: *De Hueting-affaire* (Amsterdam, mei 1972).

Hoe moeilijk het echter is geweest in die tijd te protesteren tegen de koloniale politiek van de Nederlandse regering, moge blijken uit het ontslag van Van Randwijk als hoofdredakteur van Vrij Nederland wegens zijn anti-kolonialisme. Zijn stellingname koste het blad te veel abonnees. Rooij, destijds hoofdredakteur van de NRC, is om deze reden overstag gegaan. Tegen Schermerhorn heeft hij toen opgemerkt: "ik kan toch niet al mijn abonnees wegschrijven". (uit een interview met Schermerhorn in Trouw van 1 februari 1969).

Dit overzichtje van het journalistieke verzet in de periode van de politio-nale akties is onvolledig en beknopt. Het is gerekonstrueerd uit de berichtgeving in 1969 n.a.v. de Hueting-affaire. Een grondiger onderzoek naar de berichtgeving van die tijd is noodzakelijk om dit verzet recht te doen.

De opschudding

Reeds tijdens de tv-uitzending met Hueting komen er telefoontjes binnen bij de Vara van verontwaardigde kijkers. De federatie van Nederlandse oudstrijders en het veteranen-legioen Nederland behoren tot de eersten die protesteren. Als op maandag 20 januari 1969 de kranten zich met de zaak beginnen bezig te houden heeft de Vara al 140 schriftelijke reacties ontvangen, d.w.z. ongeveer één-zesde van het totale aantal dat deze omroep zou ontvangen. Op deze reacties en op de berichtgeving komen wij later terug. Eerst zullen we in grote lijnen een chronologisch overzicht geven van de gebeurtenissen die volgden op dit tv-interview.

20 januari: - de sekretaris van de federatie van Nederlandse oudstrijders Ego vraagt de regering een onderzoek in te stellen, zodat alsnog de bedrivers van deze misdaden "inklusief de heer Hueting" kunnen worden vervolgd;

21 januari: - oppositie-leider Den Uijl (pvda) eist publikatie van een rapport over begane oorlogsmisdaden, dat minister Van Maarsseveen in '49 (op vragen van Goedhart) heeft toegezegd;

22 januari: - bijeenkomst in het politiek café Pieterspoort te Amsterdam, georganiseerd door de federatie van jongerengroepen in de pvda. Sprekers zijn o.m. Hueting, Goedhart, Vonhoff en Maas (destijds medicus te Batavia);

25 januari: - 2e tv-uitzending van 'Achter het Nieuws' met verklaringen van getuigen, die destijds in Indonesië waren;

27 januari: - 3e tv-uitzending van 'Achter het Nieuws': forum-diskussie met Schermerhorn (destijds voorzitter van de kommissie-generaal die namens de Ned. regering onderhandelde met Sukarno c.s.), De Graaf (destijds Indië-deskundige van de kvp), Koets (destijds kabinetschef van gouverneur-generaal Van Mook), Thomson (destijds plaatsvervangend chef van de generale staf). Verder namen Verkuijl (ar), Van Mierlo (d'66) en Hueting deel. Vooral Schermerhorn trok de aandacht met te zeggen dat hij toen eerder had moeten weglopen uit de kommissie omdat er aan Nederlandse kant geen echte bereidheid was tot onderhandelen. Ook deelde hij mee dat het hem verboden was zijn dagboek volledig te publiceren;

28 januari: - Westerling (destijds kapitein in het leger) dient een aanklacht in tegen Drees sr. die in Trouw van 21 januari heeft gezegd dat het optre-

den van Westerling op Celebes misdadig was geweest. (Op 17 april is deze aanklacht overigens geseponeerd);

— De Telegraaf maakt melding van een arrest van het Hoge militaire gerechtshof uit '48 of '49 waarbij Wigbold (hoofdredakteur van "Achter het Nieuws") werd veroordeeld tot 7 weken celstraf en enkele maanden strafkamp wegens desertie en overleggen van een valse geneeskundige verklaring. Wigbold deelt dezelfde dag nog mee dat dit niets met de zaak van doen heeft;

— de Vara deelt mee ongeveer 30 opzeggingen van het lidmaatschap te hebben gehad wegens het tv-interview met Hueting;

29 januari: - in een interview met Het Vrije Volk zegt de Indonesische am-

BOTANISEERCLUBJE „VAN HEUTZ & CIE”

„... Nederlandse oorlogsmisdaden ...? ... Nooit van gehoord!”

De Volkskrant 25 januari 1969 (Opland)

bassadeur dat er destijds van systematische terreur geen sprake was. Het ging om enkele excessen. Hij vindt dit graven in het verleden niet goed voor de huidige relaties tussen beide landen;

— een oud-segeant stuurt zijn onderscheidingen terug uit protest;

30 januari: - brief van Premier De Jong aan de tweede kamer: er zijn geen rapporten verschenen over evt. wandaden van Nederlandse militairen. De archieven zijn echter niet volledig bijgewerkt. De regering zal het materiaal uit departementale archieven, aangevuld met andere bronnen, laten ordenen;

— minister Klompé (cm) geeft opdracht aan rijkskommissie voor vaderlandse geschiedenis een studie te maken van de Nederlands-Indische perio-

de '45-'50 met materiaal uit de rijksarchieven. Regering moet toestemming geven over publikatie;

31 januari: - het tweede kamer-lid Van der Spek (psp) stelt vragen over de publikatie van Wigbold's dossier in de Telegraaf;

— de Telegraaf meldt dat Hueting gevlucht is voor de dreigementen en telefoontjes die hij thuis kreeg;

— het rapport-Enthoven over Westerling's optreden op Celebes ligt opnieuw bij de kamer-griffie ter inzage voor de volksvertegenwoordigers;

1 februari: - het Algemeen Dagblad publiceert fragmenten uit een rapport van generaal Spoor aan gouverneur-generaal Van Mook uit 1949, waarin eerstgenoemde het opneemt voor Westerling. Dit rapport was een reactie op het rapport-Enthoven over deze zaak;

4 februari: - de NTS brengt een tv-interview met Drees sr, destijds minister-president. Hij zegt dat de regering verantwoordelijk was voor het zenden van de troepen, maar niet voor de ontsporingen die toen zijn opgetreden. De eerste politionele aktie was aanvaardbaar gezien de talloze bestandschendingen, de tweede was een tragisch misverstand omdat de Nederlandse regering, naar achteraf is gebleken, niet goed was ingelicht over de gestes van de republiek (indonesië);

5 februari: - oud-kommandant Walburg (nu ar-kamerlid) zegt in Avro's 'Televizier' dat hem van oorlogsmisdaden niets bekend is geweest;

6 februari: - Trouw meldt dat een Haagse firma honderden aanvragen heeft gekregen voor het demobilisatie-speldje dat destijds aan gerepatrieerde militairen werd uitgereikt;

7 februari: - Schermerhorn verzoekt regering zijn dagboek te mogen publiceren. (Later verklaart premier De Jong in de Kamer dat Schermerhorn zijn dagboek geheel mag publiceren met uitzondering van de code-telegrammen, de stukken van de ministerraad en de stukken van de commissie-generaal. Waaruit Schermerhorn terecht de konklusie trok dat hij zijn dagboek dus niet mag publiceren);

— instelling van een stuurgroep van ambtenaren, die materiaal over excessen moet verzamelen uit departementale archieven. Voorzitter wordt mr. E. J. Korthals Altes (oud-raadsheer van de hoge raad). Het rapport moet voor 1 juni gereed zijn.

11 februari: - kamerdebat. Oppositie-leider Den Uijl (pvda) doet voorstel om een bijzondere kamer-kommissie in te stellen die de regering zal bijstaan met het verzamelen van materiaal. Van Mierlo (d'66) doet voorstel, om naast de excessen ook de militaire verhoudingen en politieke verantwoordelijkheden van die tijd in het onderzoek te betrekken. Beide voorstellen worden verworpen. De door de regering ingestelde stuurgroep kan aan het werk gaan;

13 februari: - een boerderij te Dantumawoude (fr) wordt 'generaal Spoorhoeve' genoemd ter nagedachtenis aan gesneuvelde militairen in Indonesië. (Mevrouw Spoor komt 21 februari de naamplaat onthullen).

En verder: - verschijnt er half maart een grammofoonplaat op de markt, met op de ene kant 'Brief aan een vriend', uitgesproken door 'Jan Soldaat' en begeleid door krontjong-muziek (... dat ik dit nu schrijf nu je daar

twintig jaar begraven ligt komt omdat er hier in Holland mensen zijn die op jouw grafsteen 'moordenaar' willen schrijven...) en op de achterzijde 'Als jij had geweigerd' gezongen door Jan Soldaat en Sabrina (... als jij had geweigerd dan waren de celdeuren voor je open gegaan, maar jij had een moeder, die hield zo van jou, jij deed haar die schande niet aan...); — publiceert het maandblad Student in april '69 een gedeelte van een briefwisseling tussen de vroegere minister-president Beel, de voormalige fractievoorzitter van de kpv Romme en Van Poll, voormalig lid van de commissie-generaal die de onderhandelingen met Sukarno c.s. onderhield. Van Poll was kpv-er. Konklusie van student-redacteuren Westerloo en Reijnders: "het image van gematigdheid dat deze heren (bedoeld zijn Beel en Romme) zich hebben opgebouwd is historisch vals: zij hebben de onderhandelingen tegengewerkt en herhaaldelijk op strijd aangestuurd". Ook Martin Ruijter in de Volkskrant van 29 april '69 publiceert uit deze briefwisseling. Zijn konklusie: "deze brieven zijn vooral interessant omdat eruit blijkt hoe een fractie blijft proberen invloed uit te oefenen op een voormalig lid, dat in regeringsdienst is uitgezonden. Twee andere punten die uit deze briefwisseling naar voren komen zijn de wrevel van de politici in Nederland over de snelle ontwikkeling in de onderhandelingen met de republiek, en de wens, de doeleinden desnoods met geweld te bereiken. Hierbij moet men wel bedenken dat deze gevoelens in die dagen algemeen in Nederland leefden". — biedt de regering in juni aan de kamer de beloofde nota over excessen in Indonesië aan. Aan de hand van de gegevens uit de departementale archieven worden 110 gevallen vermeld van geweldpleging, moord, etc. door Nederlandse militairen begaan. Hueting kwalificeert dit als "het topje van de ijsberg" (in de Volkskrant van 4 juni 1969).

De berichtgeving

Gedurende vier weken, volgend op het tv-interview met Hueting hebben wij de landelijke dagbladen bekeken op de berichtgeving over deze affaire.²⁾ Er zijn in die maand 464 artikelen hierover verschenen. In de tweede week na het interview bereikte deze berichtgeving een piek met 172 artikelen. In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de artikelen, verdeeld naar berichten, commentaren (hoofdredactionele en de vaste kolom-schrijvers),

Tabel 1	Ochtendbladen					Avondbladen					Totaal
	Alg Dbl	Tele graaf	Trouw	Het Vr Volk	Volks krant	Alg Hbl	NRC	Par	Tijd	Waarheid	
berichten	30	25	32	25	19	15	18	22	19	8	213
commentaren	10	20	14	9	14	6	17	7	9	7	113
achtergronden	8	4	8	4	3	4	4	11	3	1	50
overige	5	4	7	11	17	14	9	9	7	5	88
totaal ingezonden brieven	53	53	61	49	53	39	48	49	38	21	464
	54	65	12	18	15	8	12	17	4	—	205

²⁾ Voor de analyse van de berichtgeving hebben we assistentie gehad van enkele leerlingen van de School voor Journalistiek uit Utrecht.

achtergronden (interviews met betrokkenen en beschouwingen) en overige artikelen (tv-recensies, politieke prenten, aankondigingen, e.d.) Verder is ook het aantal ingezonden brieven over deze affaire per krant vermeld.

Opvallend is het relatief grote aandeel van de commentaren. Bijna een kwart van de artikelen behoort hiertoe. De vaste kolommen-schrijvers nemen 67 van de 113 commentaren voor hun rekening, de overige 46 zijn zogenaamde hoofdredactionele commentaren. Wat deze laatste commentaren betreft, hebben vooral Telegraaf, Algemeen Dagblad en Waarheid zich druk gemaakt, met resp. 11, 8 en 7 commentaren. Al deze meningen, gevoegd bij die van de 205 ingezonden-brieven-schrijvers, wettigen de opvatting dat — althans in de gevestigde media — de discussie is losgebarsten waar Hueting om had gevraagd.

Een analyse van deze discussie kon door ons wegens gebrek aan tijd en mankracht helaas niet worden uitgevoerd. Alleen de hoofdredactionele commentaren zijn door ons bekeken. De strekking hiervan is door ons in 't kort in tabel 2 weergegeven. De argumenten zijn door ons gekozen met betrekking tot enkele onderwerpen. Sommige argumenten zouden bij meerdere onderwerpen geplaatst kunnen worden. In deze gevallen kozen wij het naar onze mening aannemelijkste onderwerp.

Enkele gevolgtrekkingen uit dit overzicht:

— vrij veel kranten hebben in hun commentaren benadrukt dat in elke oorlog misdrijven voorkomen, maar laten de mogelijkheid open dat dit in Indonesië op groter schaal is gebeurd dan men vermoedde;

— ook is veel opgemerkt dat een eventueel onderzoek niet moet leiden tot strafmaatregelen jegens de plegers van de oorlogsmisdaden;

— over het onderzoek zelf lopen de meningen nogal uiteen:

inhoudelijk: NRC en de Tijd suggereren een meer algemeen sociaal-psychologisch onderzoek naar agressief gedrag, het Alg. Handelsblad wil een brede studie naar de Nederlands-Indonesische verhoudingen sinds de tweede wereldoorlog, de Waarheid wil een onderzoek naar de Nederlandse bemoeienissen met de generaals-putsch en de daaropvolgende uitroeiing van de kommunisten in Indonesië;

mbt uitvoering: de Telegraaf wil het onderzoek in handen geven van 'bevoegde' historici, de NRC wenst een 'wetenschappelijk' onderzoek, het Alg. Dagblad is gekant tegen een kamerkommissie, die de ambtenarenstuurgroep moet begeleiden, het Vrije Volk en Volkskrant zijn daarvoor;

— een aantal kranten vond de uitzendingen te beschuldigend en éézijdig; de vergelijking met rechtbankprocedures is nogal eens gemaakt.

Totaal-indruk: nu Hueting de zaak aan het rollen heeft gebracht, zijn de meeste commentaren voorstander van een onderzoek. Dit onderzoek dient zich wel te richten op de zaak zelf van de oorlogsmisdaden en mag niet tot strafvervolging leiden. De politieke en economische achtergrond wordt — voorzover al in commentaren genoemd — losgekoppeld van de oorlogsmisdaden. Alleen de Waarheid plaatst de misdaden duidelijk in deze context en ziet ze als uitvloeisel van het Nederlandse kolonialisme.

De kijkers en hun reacties

In een persbericht van 8 februari 1969 stond al te lezen dat de drie uitzendingen die de Vara aan de "Hueting affaire" heeft besteed, niet van de 'normale' Achter-het-Nieuws-uitzendingen afweken wat betreft kijkdichtheid en waardering. Het eerste programma met het Hueting-interview, op 17 januari, had een iets hogere kijkdichtheid dan normaal, 36,8% tegen 32%. De waardering kwam overeen met wat Achter-het-Nieuws normaal ook haalt, namelijk 71. De beide andere tv-uitzendingen behaalden eveneens wat hogere kijkdichtheden dan normaal, met resp. 28,7% voor de getuigenis-uitzending op 25 januari en 33,2% voor het forum op 27 januari. De waardering-cijfers voor deze uitzendingen vertoonden echter afwijkingen. Weliswaar bleef de gemiddelde waardering ongeveer gelijk, resp. 71 en 70, maar het verschil tussen de hoogste en de laagste waarderingen was beduidend toegenomen.

De NOS heeft ons een aantal extra gegevens beschikbaar gesteld over de drie Achter-het-Nieuws uitzendingen en het Drees-interview.³⁾ Het gaat hier om een verdeling van de kijkdichtheid- en waardering-cijfers voor enkele subgroepen. In tabel 3 staan deze gegevens ondergebracht. Veel afwijkingen van het algemene patroon zijn daarin niet te vinden. Het Drees-interview is relatief veel bekeken door de leeftijdsgroep van 65 jaar en ouder. Kijkers met uitsluitend lager onderwijs hebben de getuigen-uitzending verhoudingsgewijs erg hoog gewaardeerd, het Drees-interview erg laag. Daarentegen hebben kijkers met ulo of 3 jaar vmo het Drees-interview hoog gewaardeerd, de Achter-het-Nieuws uitzendingen echter vrij laag. Maar al met al valt uit deze kijkdichtheid- en waardering-cijfers niet af te leiden dat wij hier te maken hebben gehad met enkele uitzendingen die bijzonder veel stof hebben doen opwaaien.

Toch heeft de Vara bijzonder veel reacties gehad op deze uitzendingen. In totaal zijn er 885 schriftelijke reacties binnen gekomen bij de Vara, waarvan 508 die negatief reageerden. Hoe is dit te rijmen met het 'rustige' beeld dat uit de kijk- en waardering-cijfers naar voren komt?

Het antwoord is waarschijnlijk dat de reacties afkomstig zijn geweest uit 'n bepaalde bevolkingsgroep. Wij zijn hierover wat voorzichtig omdat wij uitsluitend de negatieve reacties hebben geanalyseerd. Daarbij waren we — wat hun afkomst betreft — aangewezen op de gegevens die de briefschrijvers zelf hebben vermeld. Uit deze gegevens is het volgende beeld te reconstrueren: 51% van de reacties is afkomstig geweest van mannen, 19% van vrouwen (van de rest kon het geslacht niet achterhaald worden). Veel mannen die geschreven hebben zijn zelf in Indonesië geweest en hebben er als militair gediend. Bijna alle vrouwen die gereageerd hebben zijn in Indonesië geweest of hebben er een verwant gehad. Uit dit beeld valt af te leiden dat de briefschrijvers vooral gezocht moeten worden onder degenen, die een

³⁾ Deze gegevens zijn ons verstrekt door de afdeling kijk- en luister-onderzoek van de NOS. In het bijzonder Rob Keizer van deze afdeling zijn we hiervoor erkentelijk.

Onderwerp:	Oorlogsmisdaden	Onderzoek ernaar	Politieke aspecten	Hueting	Wigbold	TV-uitzendingen
Krant: Alg. Dagblad	— oorlog is oorlog; normen van toen zijn nu vanuit gemakkelijke stoel moeilijk te achterhalen	— wij hebben in Ned. niets te verbergen; — een kamercommissie is niet noodzakelijk, zou onderzoek op de lange baan schuiven en maar van alles aandragen;	— 't gaat niet om incidentele excessen maar om de verantwoordelijkheid van een reeks van ministers en kamerleden uit die tijd; men kan ze nu moeilijk ter verantwoording roepen; — de nieuwe Ned.-Ind. verhouding is niet gebaat bij openhalen van oude wonden; — pvda moet oppassen voor boemerang-effekt als zij de wrange vruchten van haar eigen verleden krijgt opgediend;	— wat is na 18 jaar zin van zelfbeschuldiging? — stelde generaliserend voor wat incidenteel wel eens gebeurd zal zijn;		— misten visie en allure om zaak feitelijk en nuchter voor te stellen; — een soort publiciteits-officieren van justitie;
Telegraaf	— een oorlog waarin geen gruwelen bedreven worden bestaat niet; — Ned. soldaat was slecht getraind, aanvankelijk slecht uitgerust, onervaren en ging tegen zijn zin; onder die omstandigheden beheerst opgetreden; — bedreven gruwelen waren incidenteel;	— akties hebben geen aktuele betekenis meer daarom onderzoek in handen van historici en niet van politici; — alleen bevoegde historici 't materiaal in handen geven zodat een wetensch. verantwoorde studie kan worden verricht;	— nauwelijks toevalig dat aan vooravond kongres pvda, waar strijd zal gaan tussen Nieuw-Links en gematigde socialisten een aanval op laatsten wordt gedaan via deze zaak, want de gematigden behoren personen die toen pol. verantw. droegen;	— na 18 jaar volslagen zinloos; — misselijke daad jegens nabestaanden en jegens soldaten die hun beste jaren nutteloos gaven;	— bezit nauwelijks moreel gezag om over welke zaak dan ook als openbare aanklager op te treden; — de laatste die oordeel mag geven over gedrag Ned. soldaat in Indonesië (n.a.v. desertie W.)	— men meet zich aan op de stoel van de rechter te gaan zitten; — geen terughoudendheid betracht; — partijdig, bijna van vervalsingen te spreken; — scheppen er behagen in vele anderen te kwetsen; — een vorm van geestelijke terreur;
Trouw	— er leeft nu sterke neiging tot ontkenning; moet ook nog bewezen worden, maar als 't klopt moeten we geen zondebokken aanwijzen maar ons medeverantwoordelijk voelen; — van systematische terreur was geen sprake, wel van excessen;					

Tabel 2: Overzicht van gebruikte argumenten in hoofdredactionele commentaren

Volk

— er is op groter schaal dan werd aangenomen wreedheden begaan, daarom past ons bescheidenheid. onze gemakkelijke verontwaardiging over anderen en onze rustige zelfverzekerdheid zullen voortaan worden getemperd;

— vrees voor politieke winst voor oppositie deed voorstel voor kamerkommis-sie stranden, onderzoek is daardoor bij voorbaat geladen met vrees voor politieke winst van de "ander";
— zo is onzuiver element in onderzoek gekomen dat in de toekomst nog heel schadelijk zal blijken;

— hetze Telegraaf jegens W. komt vermoedelijk voort uit angst dat bezinning op verleden ook het verleden van dit blad zal blootleggen;
— hetze slaat op niets want pekelzonden van W. hebben met de feiten die hij op tafel legt niets te maken;

Volkskrant

— iedere oorlog is in wezen mensenwaardig, en smerig, emoties en angsten voeren boventoon. Onder dergelijke omstandigheden wordt de mens een mysterie voor zichzelf;
— men moet er zich voor hoeden dat het beeld wordt overtrokken;
— 't beste als er op korte termijn klaarheid komt over de mate waarin excessen zich hebben voorgedaan en over de omstandigheden;

— vooral behoefte om met eigen verleden in het reine te komen moet vooropstaan;
— jammer dat regeringspartijen en oppositie tegenover elkaar kwamen te staan, kamercommissie zou angst voor in de doofpot stoppen bepaalde gegevens voorkomen hebben;

Alg. Handelsblad

— geen oorlog zonder overtreding internationale regels voor oorlogvoering;
— als legerleiding overtredingen echter bewust toeliet is onderzoek nodig;
— dan is er geen reden meer te geloven dat wij netter vochten dan anderen;

— wie niets te verbergen heeft hoeft de kasten van het verleden niet met emoties dicht te spijkeren;
— voor een volk is het nodig broeierig chauvinisme t.a.v. eigen verleden op te ruimen;

— na 20 jaar mag men verwachten dat verantwoordelijken een gewetensvol onderzoek hebben ingesteld naar de diverse oorzaken van het falen;

Onderwerp:	Oorlogsmisdaden	Onderzoek ernaar	Politieke aspecten	Hueting	Wigbold	TV-uitzendingen
Krant: NRC	<ul style="list-style-type: none"> — oorlogsmisdaden is een geladen term; — weinig mensen zullen volhouden dat er toen geen inbreuken zijn gepleegd op internationale regels; — 't verrichten van oorlogshandelingen is een rauw bedrijf waarbij ontsporingen onvermijdelijk zijn. Bij mensen met sadistische neigingen raken remmen dan al gauw los; — bij oorlogsmisdager denkt men aan SSer, Nazi. Hun optreden is echter niet vergelijkbaar met wangedrag van Nederlanders; 	<ul style="list-style-type: none"> — wetenschappelijk onderzoek is stellig aanbevelenswaardig; — onderzoek moet niet leiden tot 'n justitiële aktie; — bij onderzoek ook betrekken de toestanden in kampen na '45, excessief optreden politie bij bepaalde gelegenheden; 	<ul style="list-style-type: none"> — politieke aspecten over te lang uitblijven publikatie documenten is van geheel andere aard dan onderzoek naar oorlogsmisdaden; — politieke verantwoordelijkheid mag niet botsen met wetenschappelijke; — het onderscheid tussen militaire aktie en het politieke besluit daartoe is belangrijk; 			<ul style="list-style-type: none"> — tv-uitzendingen kunnen prikkel zijn om met onderzoek te beginnen; — sommige medewerkers hebben oordeel over militaire gedragingen en oordeel over 't houden van politieke akties niet voldoende onderscheiden;
Parool	<ul style="list-style-type: none"> — veel wijst erop dat tijdens militair optreden méér excessen hebben plaatsgevonden dan tot nu toe bekend was; 	<ul style="list-style-type: none"> — een politiek en historisch onderzoek naar de na-oorlogse Nederlands-Indonesische verhoudingen is op zijn plaats; — binnen kader van dit onderzoek ook de aard van het militair optreden inclusief excessen bestuderen; — onderzoek moet in kritische redelijkheid plaatsvinden; — reden waarom wetenschappelijk onderzoek de voorkeur heeft boven politiek; — onderzoek zou lacune opvullen; 				<ul style="list-style-type: none"> — presentatie leidde tot ontstaan van overbodige emoties; — zekere onevenwichtigheid en neiging te fungeren als aanklager en schoolmeester;

... van
alles en nog wat, we
worden statistisch
helemaal doorgelicht.
Als iemand wil weten
hoe en waarom redelijke
mensen in een oorlog
verwilden wordt hij
benaerd of hij iets dwaas
en ongepast heeft
gezegd;

... reacties los-
geslagen;

De Waarheid

— het "wij zijn allen schuldig" thema dat de bedrijvers van de vroegere koloniale politiek nu laten klinken gaat niet op. Hoe kan men gerieflijker van eigen schuld afkomen dan door een algemene zondigheid af te kondigen;
— militairen, oproepen of geronseld door de koloniale propaganda krijgen nu, 20 jaar later, een trap na, waardoor de immoraliteit van de heersende klasse alleen maar van de daken schreeuwt;
— het gaat om bekende praktijken van het Ned. kolonialisme door de eeuwen heen en waaraan men toch trouw wil blijven;
— er is toen al ge-waarschuwd zowel tegen de gevaren als tegen de misdaden. Maar niet door degenen die nu de mond vol hebben over schoon schip maken;

— wie onderzoeken wil hoeft niet om em-plooi verlegen te zitten: de bemoeienissen van de Ned. kolonialisten met de generaals-putsch in Indonesië, met de terreurgolven die het land overspoelen en de geheime afspraken tussen de Ned. regering en het Suharto-bewind. Daar gaat 't om;

— men wil de aandacht van de huidige situatie in Indonesië en Nieuw-Guinea af-leiden, teneinde zonder teveel politieke pottekijkers nu een periode van nieuwe koloniale uitbuiting en onderdrukking te kunnen in-luiden;

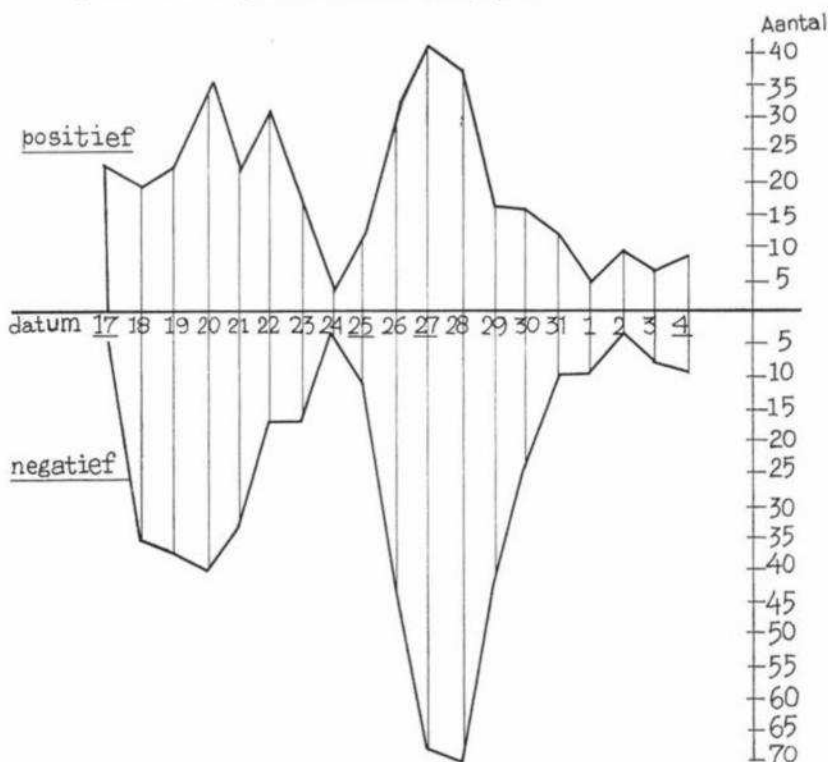
— gescreend en wel door de Amerikaanse CIA, dat is het ge-tuigenis waarmee Vara's Wigbold nu zwaait.¹⁾ Waaruit maar weer blijkt wat men bij de tv als een aanbeveling be-schouwd;

— de regie van de uitzendingen is per-fekt: ieder weet waar hij spreekt en waar hij zwijgen moet. Het verzet in Neder-land en de onder-drukking daarvan in die tijd komt niet ter sprake;

¹⁾ N.a.v. een uitlating van Wigbold dat zijn desertie niet ernstig geweest kan zijn omdat hij enkele jaren geleden voor een be-zoek aan een geheime amerikaanse atoom-kelder nauwkeurig is doorgelicht waarbij deze veroordeling geen punt van overwe-ging was.

sterke betrokkenheid met het onderwerp bezitten, omdat zij in of rond die periode zelf in Indonesië zijn geweest.

Wanneer is gereageerd? In onderstaande grafiek hebben wij per dag het aantal positieve en negatieve reacties weergegeven.

De positieve en negatieve reacties houden elkaar redelijk in evenwicht na de eerste, de tweede en de vierde uitzending. In de periode van 17 januari (1e uitzending) tot en met 24 januari ontvangt de Vara 168 positieve en 189 negatieve reacties. Op 25 (2e uitzending) en 26 januari worden 43 positieve en 55 negatieve reacties verstuurd. Vanaf 4 februari (4e uitzending, van de NTS) ontvangt de Vara nog 25 positieve en 27 negatieve reacties. Alleen na de derde uitzending overtreft het aantal negatieve reacties de positieve. In de periode van 27 januari (3e uitzending) tot en met 3 februari worden 141 positieve en niet minder dan 237 negatieve reacties verstuurd. Hoe is gereageerd? Bijna de helft van de negatieve reacties aan de Vara bevat passages waarin Hueting persoonlijk wordt aangevallen (wat U zegt is niet waar, U bent een lafaard, op publiciteit belust, waarom komt U er nu pas mee, ik wil niets met U te maken hebben, etc.). Ook Wigbold, Achterhet Nieuws en de Vara moeten het nogal eens ontgelden, waarbij regelmatig argumenten met een anti-socialistische inslag gebruikt worden (een rooie hetze, poging ons aan Moskou uit te leveren, socialisten willen altijd

Tabel 3: Kijkdichtheid- en waardering-cijfers voor de TV-uitzendingen

	achter het nieuws			denkbeeld
	17-1-69 (interview) (met Hueting)	25-1-69 (getuige-) (nissen)	27-1-69 (tv-forum) (met o.a.) (Schermerhorn)	4-2-69 (interview) (met) (Drees sr.)
	Kijkdichtheid			
totaal	36,8	28,7	33,2	10,6
subgroepen				
noord	36	23	38	12
oost	36	20	28	12
west	36	29	31	10
zuid	35	26	27	6
3 grote steden	36	41	42	13
lager onderwijs	39	32	35	12
l.o. plus lager beroepsond.	37	27	32	9
u.l.o. of 3 jr. v.h.m.o.	32	28	32	9
m.o. of hogere opleiding	31	23	28	11
15 t/m 19 jaar	23	11	20	4
20 t/m 29 jaar	26	20	28	5
30 t/m 39 jaar	37	30	31	8
40 t/m 49 jaar	35	34	33	9
50 t/m 64 jaar	43	34	40	15
65 jaar of ouder	43	34	39	23
gezinshoofd	39	36	35	15
huisvrouw	40	29	38	8
zoon	23	13	22	6
dochter	19	16	16	5
		Waardering		
totaal	71	71	70	71
subgroepen				
l.o.	71	74	71	66
l.o. plus lager beroepsond.	72	71	69	71
u.l.o. of 3 jr. v.h.m.o.	69	67	66	77
m.o. of hoger	72	71	71	78
gezinshoofd	70	70	70	70
huisvrouw	72	72	70	73
zoon	72	73	65	72
dochter	73	69	72	73

Ned. moreel ondermijnen, etc.). Enkele andere argumenten die in de reacties vaak staan vermeld, zijn:

— betichten van onfatsoenlijkheid (in 40% van de negatieve reacties genoemd) (de gesneuvelden, hun moeders en weduwen, worden belasterd)

- het beschuldigen van anderen (32%)
(de KNIL, de tegenstanders, Westerling en alleen, deden het)
 - andere feiten ertegenover stellen (31%)
(vermelden van weldaden van Nederlanders en/of misdaden van de tegenstander)
 - betichten van éénzijdigheid (22%)
(waarom niets vermeld over de afschuwelijkheden tijdens de Bersiap-periode, de Japanse bezetting, het optreden van de extremisten)
 - oproepen van een groepsmening (21%)
(ik en velen met mij protesteren, namens duizenden Nederlanders protesteer ik . . .)
 - vermelden of insluiten van artikelen uit kranten, waarin Hueting en worden aangevallen (16%)
- De meeste reacties waren van naam en adres voorzien. Slechts 18% was anoniem. Gescholden werd er weinig, meestal bevatten de reacties vrij uitvoerige tegenbetogen.

Konklusies

De discussie waar Hueting in het eerste tv-interview om heeft gevraagd, is er geweest. Op officieel niveau door het Kamer-debat over de oorlogsmisdaden, op publiciteits-niveau door de ruime aandacht die televisie en kranten aan de zaak hebben besteed en tenslotte op informeel vlak door de vele reacties die op de uitzendingen zijn gevolgd. Om verschillende redenen konden wij helaas niet de volledige discussie analyseren. Maar uit de aspecten die wij hebben bestudeerd laten zich enkele konklusies afleiden:

- het meest emotioneel is de discussie geweest op informeel niveau, getuige de vele reacties die de Vara heeft gehad. Daarin werd voorbijgegaan aan het onderzoek waar Hueting om vroeg. Centraal stond de vraag of er al dan niet oorlogsmisdaden waren gepleegd, de situatie van toen en de relevantie om er twintig jaar later op terug te komen. De afkomst-gegevens van de reacties doen overigens vermoeden, dat deze discussie zich alleen in een relatief kleine groep van direkt-betrokkenen heeft afgespeeld. De algemene kijkcijfers ondersteunen deze veronderstelling;
- op publiciteits-niveau, met name in de commentaren, is veel aandacht besteed aan het onderzoek, waar Hueting om vroeg. Maar dit onderzoek diende zich wel te beperken tot de oorlogsmisdaden en niet de politieke en economische oorzaken van de akties erbij te betrekken;
- op officieel niveau is de zaak afgedaan met een ambtenaren-kommissie, die de overheids-archieven op misdaden heeft nageplozen. Voorstellen van de oppositie om de zaak op groter schaal aan te pakken, zijn verworpen. "De neiging om door het een of ander ritueel (uitbanning van zondebok Hueting, een nieuwe uiting van ministeriële welwillendheid, het instellen van een papieren kommissie) de oude toestand van halfdonker halfweten te herstellen, is sterk gebleken . . . 4)

4) Aad Nuis: Schok van herkenning. In: Nieuwe Rotterdamse Courant, 23 januari 1969, pag. 3.

TWEE KANTTEKENINGEN BIJ VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST VAN DE BELGISCHE DAGBLADPERS

Luk Boone

De bedoeling van deze bijdrage is niet een globaal, laat staan volledig overzicht te schetsen van de hedendaagse Belgische dagbladers. ¹⁾ Het is er ons veeleer om te doen, een aantal belangrijke kenmerken van deze dagbladers naar de diepte toe te analyseren. Aanvankelijk hadden we een vijftal zulke kenmerken weerhouden. Naarmate de redactie vorderde bleek het echter verkieslijk, slechts een tweetal ervan uitvoeriger te behandelen, nl. het "opiniepers"-karakter van de Belgische pers en de verschillen, raakpunten en tegenstellingen tussen de franstalige en de nederlandstalige kranten.

Aangezien het in de eerste plaats gaat om analyses van "trends", die ten dele sinds zeer weinige jaren zichtbaar zijn, kunnen een aantal stellingen wel worden gestaafd, maar niet bewezen. Daarom werd er zorg voor gedragen, persoonlijke inzichten duidelijk te scheiden van informatieve gegevens.

I

Voor twee jaar heeft G. Provoost de Belgische pers een opiniepers genoemd, omdat ze "historisch als politieke opiniepers gegroeid (is)" en omdat "de meeste kranten... in de partijstrijd steeds standpunten ingenomen (hebben)". ²⁾

Deze stelling, die de meeste vooraanstaande auteurs bijtreden, doet het moeilijke probleem rijzen van de perstypologie. Beoefenaren van de Duitse Krantenkunde zoals J. von Schwarzkopf en van de Krantenwetenschap zoals O. Groth en E. Dovifat hebben een aantal zulke typologieën voorgesteld, waarbij de meest diverse classificeringscriteria zoals o.m. geografische en politieke, kris kras door elkaar worden aangewend. ³⁾

Een van de belangrijkste, zoniet het allerbelangrijkste onderscheid dat men steeds weer aantreft is dat tussen zogenaamde informatie- en opiniebladen. Historisch schijnt dit onderscheid uit het negentiende-eeuwse Duitsland te stammen (tegenstelling tussen "Meinungs"- en "Generalanzeiger"-pers). Het

¹⁾ Een dergelijk overzicht verschijnt september 1972 in het België-nummer van het tijdschrift "Civis Mundi".

²⁾ Provoost, G., *De dag- en weekbladers in België*, in *Informatie en Democratie*, Brussel, 1970, blz. 17.

³⁾ Frankenfeld, A., *Typologie der Zeitung*, in Dovifat, E. (ed.), *Handbuch der Publizistik III*, Berlijn, 1969, blz. 153-160.

verraadt een, eveneens typisch negentiende-eeuwse partijpolitieke visie op de krant en draagt het stempel van de normatieve voorgeschiedenis van de "Zeitungswissenschaft" en van het daaruit voortvloeiende "stimulus-response"-model.

De toepasbaarheid ervan blijft dan ook zeer beperkt. Het is inderdaad een gemeenplaats, dat er geen kranten bestaan die niet informeren en evenmin bladen waarin elke vorm van opiniëring ontbreekt. Wanneer men het traditionele onderscheid ondanks zijn evidente lacune toch wil behouden, mag men het derhalve in geen geval als een dichotomie opvatten. Het gaat veel eerder om twee polen van eenzelfde continuum, welke polen evenwel moeilijk te omschrijven zijn. Ons wil het voorkomen, dat het verschil tussen beide niet moet gezocht worden in de kwantiteit van de informatieve c.q. opiniërende bijdragen, maar in het aantal der verschillende opinies die in eenzelfde blad aan bod kunnen komen en aan de intensiteit waarmee deze opinie(s) worden aangeprezen en verdedigd. Als behorend tot de opiniepers beschouwen we derhalve die kranten die slechts één opinie in hun schild voeren en waarin deze opinie de selectie en de plaatsing (omvang, paginatie, lettertype, enz.) van de informatie op een uitgesproken manier inspireert.

Wanneer men het concept opiniepers aldus definieert, dan heeft de overgrote meerderheid der Belgische dagbladen ooit tot deze categorie behoord, c.q. behoort er nog toe. En wel om twee redenen. In de eerste plaats is daar het tijdstip van hun ontstaan. Van de 43 nog verschijnende dagbladtitels⁴⁾ werden er zes opgericht tussen 1829 en 1874, vijftientig tussen 1875 en 1914, vijf in de periode tussen beide Wereldoorlogen, en zeven van 1944 tot heden. Het zwaartepunt ligt tussen in de periode van 1875 tot 1914. Als men dezelfde berekening even overdoet, maar ditmaal op basis van de 19 nog redactioneel en financieel zelfstandige dagbladentiteiten dan blijkt dat het enige blad of de moedertitel van 13 entiteiten tussen 1875 en 1914 voor het eerst verscheen. Men kan dus m.b.t. de meerderheid van de Belgische dagbladen wel degelijk spreken van een, wat haar ontstaansdata betreft, burgerlijke pers.

Een tweede reden vormen de concrete motieven die bij de stichting van een aantal toenmalige dagbladen voorzaten. Zo was de Schoolstrijd (1878-1884) tussen Liberalen en Katholieken de rechtstreekse aanleiding tot de oprichting van de konservatief-katholieke *La Libre Belgique* (Brussel, 1884). Twee andere, ditmaal Vlaamse katholieke kranten — *Gazet van Antwerpen* en *Het Volk* (Gent) ontstonden in 1891, het jaar waarin de sociale Encycliciek *Rerum Novarum* werd uitgevaardigd en verklaarden uitdrukkelijk de groeiende invloed van de socialistische ideeën op de katholieke arbeiders te willen bestrijden. In 1886 richtte de vooraanstaande Vlaamse Liberaal Julius Hoste te Brussel *Het Laatste Nieuws* op, dat de Vlaamse en Liberale

⁴⁾ In dit cijfer zijn alleen de dagbladen van zogenaamde algemene informatie begrepen.

gedachte moest promoveren. Tenslotte stammen een aanzienlijk aantal socialistische kranten uit die periode: *Vooruit* (Gent, 1884), *Le Peuple* (Brussel, 1885), *Le Travail* (Verviers, 1900) en *Volksgazet* (Antwerpen, 1914). Aangezien de meeste van deze bladen in de handen bleven of overgingen van personen of groepen die de aanvankelijke opties niet fundamenteel wijzigden, lijkt men wel degelijk van een opiniepers te mogen gewagen.

De vraag is, of in deze toestand veranderingen zijn opgetreden en welke. Om hierop met wetenschappelijke stringentie te kunnen antwoorden zou men moeten kunnen beschikken over mededelingsanalytische monografieën. Deze zijn niet voorhanden, zodat men aangewezen blijft op vóór-wetenschappelijke indrukken. Zonder al te erg te schematizeren kan men stellen, dat daar waar een grotere openheid überhaupt naar voren treedt, ze van vrij recente oorsprong is. Tot 1958 en zelfs nog daarna waren in dit land de politieke tegenstellingen vrij sterk uitgesproken ten gevolge van de Koningskwestie (1948-1951) en de Schoolstrijd (1965-1969). Zoals dat meestal het geval is, had deze scherpe politieke strijd ook op de pers een soort polariseringseffect. Mede ten gevolge van de stijging van de welvaart, de afwezigheid van erg controversiële politieke thema's werd nadien in sommige kranten een grotere openheid waarneembaar. In 1961 besloot de tot dan toe vrij sterk antiklerikale, zoniet anti-religieuze liberale Partij zich voor katholieke konservatieven open te stellen onder de naam Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (P.V.V.). Deze beslissing viel samen met een bescheiden maar reële doorbraak van een nieuwe Vlaamsnationale partij, de *Volksunie* die onder haar gekozenen en kiezers heel wat katholieken bleek te tellen, en met de vorming van een "travallistische" rooms-rode coalitie onder de leiding van de heren Theo Lefèvre en Paul Henri Spaak.

Tussen 1965 en 1971 nam de groeiende openheid verder toe, ook en vooral in Vlaamse katholieke bladen als deze van de "Standaard"-groep en in *Gazet van Antwerpen*. In sommige, voornamelijk niet-katholieke frans-talige kranten zoals *Le Soir* en *La Wallonie* werden journalisten aangesteld om de religieuze informatie te verzorgen, een toen belangrijke innovatie. Men kan dus stellen dat, op een aantal socialistische bladen na, de overgrote meerderheid van de Belgische kranten min of meer snel hun strak partijpolitiek en opiniërend karakter bewust afzwakken.

II

De verschillen en/of tegenstellingen tussen de Belgische taal- en cultuurgemeenschappen, hebben op de nederlands- en franstalige bladen een belangrijke stempel geslagen. Toen België in 1831 een Grondwet kreeg was het Frans, bij wet dan nog wel, als de enige officiële taal van de nieuwe natie erkend. Het duurde meer dan een halve eeuw vooraleer de eerste nederlandstalige rede in het Parlement (Staten-Generaal) werd uitgesproken (1888). Zes jaar later zwoeren de eerste Vlaamse parlementsleden de eed

in hun moedertaal. Een relatieve democratisering van het kiesstelsel⁵⁾ bracht een versterkte Vlaamse vertegenwoordiging met zich; de Vlaamse kiezers zonden in 1884 slechts katholieke afgevaardigden naar het Parlement. In 1898 volgde de wettelijke gelijkberechtiging van beide landstalen; vanaf 1910 begon de strijd van de Vlamingen in het Leger. De Rijks-universiteit te Gent werd in 1931 volledig vernederlandst. Het jaar daarop werden belangrijke taalwetten van kracht. De wetten van 1961 en 1963 garandeerden de Vlamingen de verdere integriteit van hun territorium. In 1971, ten slotte, keurde het Parlement een Grondwetsherziening goed, die meer rekening houdt met het bestaan van de twee grote cultuurgemeenschappen.

De geschiedenis van de Vlaamse pers loopt evenwijdig met deze van de Vlaamse ontvoogdingsstrijd. Vóór 1880 was de nederlandstalige pers — op het Antwerpse *Handelsblad* (1884) na — van geringe betekenis. Twee van de vier nu nog in Vlaamse steden uitgegeven franstalige titels (de *Lloyd Anversois* en de Gentse *La Flandre libérale*) werden in de periode tussen 1831 en 1874 opgericht. De cultuurstrijd der Vlamingen, de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht en van de algemene leerplicht (beide in 1919) hadden de geleidelijke maar reële doorbraak van de Vlaamse pers tot gevolg.

In België verschijnen op dit ogenblik 43 dagbladtitels, welke door 19 financieel en redactioneel onafhankelijke dagbladentiteiten op de markt worden gebracht. Vijftien van deze titels zijn nederlandstalig, zevenentwintig franstalig en één duitstalig. De absolute meerderheid der titels behoort tot de negen katholieke entiteiten. Het is in België vrijwel onmogelijk om de exakte totale oplage van de dagbladers te achterhalen. De dagbladuitgevers zijn inderdaad niet verplicht dergelijke gegevens bekend te maken. Alle Vlaamse entiteiten onderwerpen zich vrijwillig aan een controle; van de meeste franstalige bladen echter kent men slechts een oplagecijfers dat door de uitgever wordt meegedeeld. Inlichtingen die men langs informele kanalen verneemt wijzen uit, dat in een aantal gevallen de verklaringen van de uitgever zeer aanzienlijk boven de reële getallen liggen. Wanneer men de cijfers gelooft die, begin 1971, in de officiële publikatie van de Dagbladuitgevers voorkwamen, dan zouden alle Belgische dagbladtitels samen 2.540.109 exemplaren drukken, waarvan 1.277.060 franstalige, 1.248.049 nederlandstalige en 15.000 duitstalige. Naar ideologisch-politieke categorieën geïnclassificeerd betekent dit ongeveer 48% katholieke, 20% voor de liberale, 20% voor de neutrale en 12% socialis-tische exemplaren.

Deze "nationale" verhoudingen gaan echter aanzienlijk verschillend liggen, als men de nederlands- en franstalige kranten afzonderlijk bekijkt. In het

⁵⁾ In 1893 maakte het sisteem van de cijnskiesers plaats voor het algemeen meervoudig stemrecht.

nederlandstalige landsgedeelte domineert de katholieke pers. Ze omvat vier van de zeven entiteiten en elf van de vijftien titels. Samen nemen deze iets meer dan de twee derden van de totale nederlandstalige oplage voor hun rekening, tegenover iets minder dan 9% voor de socialistische bladen en ongeveer 24% voor de liberale entiteit *Het Laatste Nieuws-De Nieuwe Gazet*.

De zogenaamde neutrale pers haalt het in het franstalige landsgedeelte met 3 entiteiten, 5 titels en ongeveer 36% van de totale oplage. Daarop volgt de katholieke pers met 5 entiteiten, 10 titels en ongeveer 29% van de oplage. De liberale pers behelst 3 entiteiten, 7 titels en ongeveer 21% van de oplage. De socialistische pers, tenslotte, telt 3 entiteiten en 5 titels. Haar oplage bedraagt ongeveer 14% van deze van alle franstalige bladen.

Tussen de franstalige en nederlandstalige kranten van eenzelfde politiek-ideologische richting bestaan soms aanzienlijke verschillen. Dit is vooral voor de katholieke bladen het geval. De nederlandstalige katholieke pers is overwegend een centrum-pers. Ze omvat de "Standaard"-groep met 5 titels en een gecontroleerde oplage van 336.241 exemplaren. De "leading paper" ervan is *De Standaard* (tussen 60.000 en 70.000), die meer en meer als de beste Belgische krant wordt beschouwd. Haar houding t.a.v. de katholieke Partij, de C.V.P., wordt steeds kritischer en ze legt een groeiende openheid aan de dag ten aanzien van niet-katholieke formaties, groepen en gedachtenstromingen. Tot de groep behoren eveneens het populaire *Het Nieuwsblad*, *De Gentenaar* en *De Landwacht* en het Antwerpse *Handelsblad*. Eveneens tot het centrum, maar dan eerder tot het rechtse centrum behoren de uitermate welvarende *Gazet van Antwerpen* (210.000) en *Het Belang van Limburg* uit Hasselt (66.000). De groep "Het Volk" uit Gent, waarvan *De Nieuwe Gids* (Brussel) en de *Antwerpse Gids* deel uitmaken, drukt op 216.657 exemplaren. De groep is eigendom van de Christelijke Arbeidersbeweging, waarvan *Het Volk* zelf de officieuze spreekbuis is. Vooral uit haar editoriaalen spreekt soms een vrij directieve instelling.

De franstalige katholieke pers is daarentegen overwegend conservatief. Als haar belangrijkste orgaan beschouwt men doorgaans de zeer conservatieve Brusselse *La Libre Belgique*, die haar karakter van nationale instelling begint te verliezen. Het betreft een doorgaans goed geïnformeerd, in een voortreffelijk Frans gesteld, blad. Haar polemische editoriaalen behoren tot de scherpste die in dit land verschijnen. De passie waarmee de krant haar conservatieve opties verdedigt en haar tegenstanders aanvalt komt niet altijd de intrinsieke waarde van haar argumenten ten goede. Haar uitgever "verklaart" een oplagecijfer van 160.000 exemplaren, dat vermoedelijk als eufemistisch moet worden aangezien. Een andere conservatieve entiteit is *Le Rappel* uit Charleroi met een oplage van ongeveer 70.000 exemplaren. In 1970 was deze entiteit de enige in België die financieel verlies had geleden.

De regionale entiteit rondom *Vers L'Avenir* uit Namen en met nevenuitgaven in Aarlen, Verviers en Doornik, is de enige franstalige katholieke groep die geregeld oplage-winst boekt. Politiek gezien mag men ze tot het centrum rekenen. Een sympathieke verschijning, tenslotte, is het bescheiden vakbondsblad *La Cité* (Brussel). Deze goed gemaakte en eerlijk-progressieve krant kampt echter met kronische financiële moeilijkheden. Haar uitgever "verklaart" een oplage van ongeveer 30.000 exemplaren.

Het zou interessant zijn een soortgelijke analyse te wijden aan de liberale, neutrale en socialistische pers in beide landsgedeelten. Binnen het korte bestek van deze bijdrage is dit echter niet mogelijk. Bovendien lijken de voorafgaande gegevens voldoende om een aantal konstanten van de persituatie in België te behandelen. Eén van deze konstanten is ongetwijfeld de achteruitgang van de stugge opiniebladen. Deze is niet alleen merkbaar bij de meestal strak gebonden socialistische bladen, die tussen 1958 en 1971 van 472.340 op 291.593 exemplaren terugvielen. Dezelfde "trend" komt naar voren t.a.v. *La Libre Belgique*, waarvan de uitgever in 1958 een oplage van 170.000 exemplaren "verklaarde" tegenover 160.000 in 1971. Ondertussen had de krant (in 1966) de eveneens conservatieve *Gazette de Liège* opgekocht, welke in 1958 een oplage "verklaarde" van 48.000 ex. Beide titels samen leden dus tussen 1958 en 1971 een "verklaard" verlies van 58.000 exemplaren, d.w.z. meer dan één vierde van hun gezamenlijke oplage uit 1958. Een aanwijzing in dezelfde richting kan men nog zien in het feit dat de vrij orthodoxe vakbondsentiteit *Het Volk* de enige niet-socialistische Vlaamse entiteit is die tussen 1968 en 1971 geen lezers kon winnen ⁶⁾.

Een tweede konstante is de toenemende regionalisering van de Belgische pers, voornamelijk, in Wallonië en gedeeltelijk ook in Brussel. In 1938 werden nog twee derden van alle Belgische dagbladexemplaren in Brussel uitgegeven; in 1971 bedroeg dit aandeel 45% à 50%. Om het fenomeen van de regionalisering in alle duidelijkheid te analyseren is een onderscheid noodzakelijk tussen de nederlands- en franstalige pers. Zoals uit het bondig overzicht van de historische evolutie is gebleken, heeft de franstalige pers in België gedeeltelijk andere functies vervuld dan de nederlandstalige. Tot ongeveer 1960 kon men de franstalige bladen, ietwat schematisch, in twee categorieën indelen: de behoudsgezinde, traditioneel "establishment"-gegeven burgerlijke opiniebladen (waartoe men ook de Brusselse neutrale *Le Soir* moet rekenen) enerzijds, en de socialistische en, in mindere mate, kristen-demokratische kranten, die de economische, politieke en culturele ontvoogding van de arbeiders nastreefden anderzijds. De tegenstelling Wallonië-Brussel speelde bij dit alles vrijwel geen rol. Toen de Koningskwestie (naar aanleiding waarvan reeds communautaire tegenstellingen naar voren

⁶⁾ Een aantal van deze cijfers ontlene we aan de voortreffelijke bijdrage van Van der Biesen, W., *De dagbladpers in België 1958-1968*, in Peters, J. M. e.a. *Bijdragen tot de communicatiewetenschap*, Leuven, 1970, blz. 199-235.

kwamen) en de Schoolstrijd achter de rug waren, kwam daarin verandering. De Vlamingen gingen meer en meer de nadruk leggen op de gemeenschapsproblemen, de Waalse economie kreeg in toenemende mate met structurele moeilijkheden af te rekenen. Op zijn beurt was de Waalse arbeider verplicht in Brussel werk te zoeken. Bij de traditionele rechts-links-tegenstelling in de franstalige pers kwam een nieuwe dimensie: de Waalse bewustwording. Vrijwel alle Brusselse dagbladen, die de primauteit van de hoofdstad verdedigden tegen het bewustwordingsproces van Vlamingen en Walen, begonnen lezers te verliezen: *La Libre Belgique*, de liberale *La Dernière Heure* en zelfs *Le Soir*, die tussen 1958 en 1971 van 305.041 tot 272.563 (telkens gecontroleerde cijfers) terugliep. Hoewel ook een aantal Waalse kranten hun oplage zagen dalen, hielden andere Waalse bladen stand. De enige entiteiten of titels die aan de globale achteruitgang van de franstalige pers wisten te ontsnappen verschenen in Wallonië. Zo won *Vers L'Avenir* ongeveer 10.000 lezers tussen 1958 en 1971. De liberale *La Nouvelle Gazette* (Charleroi) steeg van 64.035 in 1968 tot 68.805 in 1971. De Luikse sensatiekrant *La Meuse* en haar Brusselse nevenuitgave *La Lanterne* boekten eveneens winst: van 177.650 in 1968 tot 184.408 in 1971. Van hun kant poogden *Le Soir* en *La Dernière Heure* hun ambities van nationale krant te matigen ten voordele van een op de meer specifiek op de Brusselse politieke realiteit (in casu een ietwat poujadistische fransdolheid) afgestemde koers.

Naast de traditionele functies informatie, duiding, opiniëring, ontspanning, "opvoeding", hebben de nederlandstalige kranten ook een aantal voor de Vlaamse gemeenschap belangrijke andere functies vervuld, en voornamelijk wat men een ontvoogdingsfunctie zou kunnen noemen. De *Standaard* uitgezonderd, zijn de meeste Vlaamse kranten niet uitsluitend of overwegend opgericht als Vlaamse strijdbladen, maar de ontvoogding van het Vlaamse volk in de Belgische kontekst schijnt toch wel min of meer manifest te hebben meegespeeld bij hun stichting. Deze functie blijven vrijwel alle nederlandstalige kranten nog steeds vervullen, hoewel soms in een ietwat gewijzigde vorm. Deze "globaal-Vlaamse" optiek is er waarschijnlijk de oorzaak van, dat een onderscheid tussen in Brussel en in de Vlaamse provinciehoofdsteden uitgegeven nederlandstalige bladen nagenoeg onbestaande is, althans in dit opzicht. Met name de *Standaard*-kranten en *Het Laatste Nieuws* zijn er tot nog toe in geslaagd te ontsnappen aan de zuigkracht die de plaats van uitgifte op een blad pleegt uit te oefenen⁷⁾. Misschien is dit wel mede te wijten aan het feit dat de meeste te Brussel werkzame Vlaamse journalisten uit de Vlaamse provincies afkomstig zijn en niet uit Brussel en bovendien vaak ook nog buiten de hoofdstad of zelfs buiten de agglomeratie woonachtig. Hoe dan ook, vaststelbaar is dat er geen typische Brusselse nederlandstalige kranten verschijnen.

⁷⁾ In een scherpzinnige analyse heeft J. Coutouly aangetoond, hoe zelfs bladen met internationale uitstraling als *Le Monde* moeilijk aan de invloed van hun plaats van verschijnen ontsnappen. Cf. Coutouly, J., *un vrai journal*, in *Le Journal et ses lecteurs*, speciaal nummer van *Esprit*, februari 1971, blz. 208-216.

De vraag is dan, welke betekenis deze konstanten kunnen hebben voor de zojuist beschreven differentiatiepunten in de nabije toekomst nog duidelijker naar voren zullen treden. Vermoedelijk zal de tegenstelling tussen de franstalige Brusselse en Waalse kranten nog scherpere vormen aannemen, met als mogelijk gevolg dat het aantal der franstalige zogenaamde nationale bladen wel eens zou kunnen verminderen. Verder mag waarschijnlijk met een nog toenemende vooruitgang worden gerekend van de open regionale- en kwaliteitsbladen. De toekomst van de nationale en/of strakke opiniebladen volgens het patroon van de burgerlijke opiniepers uit de vorige eeuw, ziet er op dat stuk geenszins geruststellend uit.

Een aantal van deze vaststellingen en toekomstperspektieven zijn zeker niet specifiek voor de Belgische perssituatie. Ook in sommige buurlanden en m.n. in Frankrijk, zijn soortgelijke "trends" reeds waargenomen c.q. in het licht gesteld. Deze kanttekening bewijst evenwel, dat binnen deze internationale evolutie soms verschillen bestaan die in België tussen de franstalige en de nederlandstalige bladen vrij significantief naar voren treden.

CONTINU KIJK- EN LUISTERONDERZOEK IN DE NEDERLANDSE OMROEP

Paul Hendriksen

Sinds 1 januari 1965 wordt in opdracht van de Nederlandse omroep continu onderzoek naar de kijk- en luistergewoonten van de Nederlandse bevolking ingesteld.

In een artikel in de Sociologische Gids van maart/april 1966¹⁾ heb ik een uiteenzetting gegeven over de achtergronden die ertoe geleid hebben tot een dergelijk continu onderzoek te komen, de basis-eisen waaraan een dergelijk onderzoek zou moeten voldoen en een verantwoording en uiteenzetting van de gekozen onderzoeksmethode.

Aangezien m.b.t. het laatstgenoemde punt, de onderzoeksmethode m.i.v. 1 januari 1971 belangrijke wijzigingen zijn ingevoerd, leek het dienstig in dit eerste nummer van "Massacommunicatie" een beschrijving te geven van de continue onderzoekprojecten zoals die thans in opdracht van de NOS ten behoeve van alle zendgemachtigden worden uitgevoerd.

Oorspronkelijke onderzoekopzet

De oorspronkelijke onderzoekopzet, voor een uitvoeriger beschrijving waarvan wordt verwezen naar genoemd artikel in de Sociologische Gids, kan in het kort als volgt worden geformuleerd: meting van het luister- en kijkgedrag en programma-appreciatie door middel van twee, in de tijd min of meer vaste steekproeven ("panels"), representatief voor de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder, die de ene week over radio en de andere week over televisie rapporteerden. Deze rapportering geschiedde door middel van het invullen van een wekelijks toegezonden radio- of televisiedagboek, en wel zodanig dat wekelijks één van beide over televisie rapporteerde.

De steekproeven werden getrokken volgens een combinatie van random-quotamethoden.

Na zes jaar ervaring met deze, in eerste aanleg gekozen onderzoeksmethodiek, bleek het wenselijk een aantal wijzigingen aan te brengen.

M. n. een bezinning over de verhouding tussen de middelen beschikbaar voor het pure kwantitatieve onderzoek enerzijds en het kwalitatief onderzoek anderzijds vormde een gewichtige aanleiding veranderingen in de onderzoekopzet aan te brengen. Tenslotte maakte een groeiende samenwerking met de Stichting Eether Reclame het gewenst om na te gaan in hoeverre het mogelijk was het continue onderzoek zodanig te wijzigen dat de resultaten beter bruikbaar zouden zijn voor de STER-adverteerders, zonder dat daarbij uiteraard de eisen die vanuit het omroepbeleid aan het onderzoek werden gesteld in het gedrang zouden komen.

¹⁾ P. M. Hendriksen "Methodologische aspecten van het Continu Programma Onderzoek NRU/NTS". SOCIOLOGISCHE GIDS - 13e jaargang no. 2, maart/april 1966.

Het luisteronderzoek

De belangrijkste wijziging t.o.v. de periode 1965-1970 betrof de opzet van het luisteronderzoek.

In de oorspronkelijke "kruislingse panelmethode" werd wekelijks een gedeelte van het luistergedrag gemeten volgens een zgn. "tijdblokken" — systeem, waarbij bovendien elk van beide panels op een andere wijze het luistergedrag rapporteerde. Het ene via een zgn. programma-dagboek, waarin het programma als meeteenheid werd gehanteerd en waarbij ook waarderingscijfers werden gerapporteerd. Het andere via een kwartierdagboek, waarbij wel de programma's werden vermeld maar het kwartier als meeteenheid werd ingevoerd en geen waarderingscijfers werden gerapporteerd. Op de volgende wijze:

		panel A	panel B
week 1	07.00-09.00 uur	radio-pr.	tv-progr.
2	07.00-09.00 uur	tv-progr.	radio-kwartier
3	09.00-12.00 uur	radio-pr.	tv-progr.
4	09.00-12.00 uur	tv-progr.	radio-kwartier
5	etc.		

werd in 10 weken tweemaal een volledige radio-dag bestreken, één volgens de programma- en één volgens de kwartiermethode.

Deze methode had de volgende bezwaren:

1. Hij was relatief kostbaar. Het betrekkelijk gelijkmatige karakter van de radioprogramma-schema's en de daarmee samenhangende monotonie in de onderzoekcijfers wierp de vraag op of niet met minder metingen kon worden volstaan.
2. Een tweede, eveneens met de kosten verband houdende vraag was of hetzelfde resultaat — meting van ca. 20% van het totale aanbod — niet goedkoper kon worden verkregen door i.p.v. wekelijks een daggedeelte eens per 2 à 3 maanden een complete radio-dag te laten rapporteren.
3. Een derde bezwaar was dat de toegepaste methode het niet goed mogelijk maakte zgn. cumulatie-analyses te maken, waaraan ook van de zijde van de STER behoefte bleek te bestaan: van personen die in een bepaalde week bijv. hun luistergedrag 's avonds rapporteerden kon niet het luistergedrag op *dezelfde* dagen 's middags worden nagegaan.

Proefonderzoek

Om deze redenen werd in het najaar van 1969 een proefonderzoek uitgevoerd waarin de toepasbaarheid werd nagegaan van een methode waarbij één steekproef gedurende twee weken een dagboek bijhield dat de gehele radiodag bestreek en dat werkte volgens het kwartiermetingsprincipe.

Omdat het in de bedoeling lag in de toekomst voor het luisteronderzoek met maar één panel te werken moest voor één van beide metingsprincipes gekozen worden: de kwartiermeting of de programma-meting. Gekozen werd voor de kwartiermeting omdat deze naar de mening van de onderzoekers meer aansluiting had op het feitelijke luistergedrag dat veel meer

tijd- en zender- dan programma-georiënteerd is. Het verlies van de waarde-ringscijfers werd daarbij als niet erg pijnlijk ervaren omdat deze in het verleden bij de programmameting tamelijk weinig bleken te differentieren en bij het leeuwendeel van de programma's (nl. die welke lage luisterdichtheidscijfers scoorden) statistisch weinig nauwkeurig waren. Ten behoeve van dit proefonderzoek werd een nieuw panel van 600 personen geformeerd.

Door een ingenieus design konden "inloop" - effecten (een nieuw panel pleegt in zekere mate te over-rapporteren) en "invul"-effecten onder controle gehouden worden. Dit design was als volgt:

	panel A	panel B		proefpanel
<i>week 35</i>	tv-progr.	kort radio-kwart.		—
<i>week 36</i>	radio-progr.	tv-progr.		—
<i>week 37</i>	tv-progr.	kort radio-kwart.		—
<i>week 38</i>	tv-progr.	kort radio-kwart.	lang radio-kwart.	lang radio-kwart.
<i>week 39</i>	tv-progr.	lang radio-kwart.	kort radio-kwart.	lang radio-kwart.
<i>week 40</i>	radio-progr.	tv-progr.		—

Een speciaal voor dit proefonderzoek getrokken steekproef hield gedurende twee weken (week 38 en 39) een de gehele dag bestrijkend dagboek bij (kwartiermeting).

In dezelfde weken werd het CPO-panel, dat gewoon was volgens het kwartiermetingsprincipe te rapporteren, in afwijking van de normale alternering drie weken lang een radio-dagboek toegezonden. Voorts werd dit panel gesplitst in twee gelijke helften. In de eerste week van het proefonderzoek hield de ene helft een lang dagboek bij, in de tweede week een normaal dagboek. De andere helft van het panel kreeg de eerste week een normaal dagboekje, de tweede week een lang dagboek.

Dagboek-effecten d.w.z. invloed van de lay-out op invulling van het dagboek, konden worden gemeten door onderlinge vergelijking van de beide halve CPO-panels.

Inloop-effecten door vergelijking van de proef-panels met die CPO-deelnemers die een lang dagboek bijhielden.

Ervaringen met de opzet waren dermate bemoedigend dat in 1970 voor een jaar met de nieuwe methode kon worden proefgedraaid.

Daarbij werden nog enkele andere wijzigingen ingevoerd. In de eerste plaats was uit vroeger onderzoek reeds gebleken dat 12 t/m 14 jarigen heel goed in staat zijn om in een dagboekonderzoek te participeren. Daarom werd besloten de leeftijdsgrens die tot dusver op 15 jaar was gesteld te verlagen naar 12 jaar. In de tweede plaats werd overgestapt op een meer verantwoorde en (dus) wat kostbaarder methode van steekproeftrekking. De gecombineerde random-/quota-trekking werd vervangen door een getrapte random-steekproefmethode. Dit betekent dat eerst een aantal gemeenten wordt geselecteerd, rekening houdend met het aantal woningen per gemeente, de urbanisatiegraad en de geo-grafische ligging. Vervolgens wordt a-select een aantal adressen van woningen in deze gemeentelijke registers en tenslotte een steekproef uit alle in deze woningen levende personen boven 11 jaar getrokken.

Per huishouding wordt nooit meer dan een persoon in het panel opgenomen.

Dit luisteronderzoekpanel, dat jaarlijks volledig wordt vernieuwd, rapporteert viermaal per jaar — in principe eenmaal in elk kwartaal — gedurende twee achtereenvolgende weken over het luistergedrag van 06.00 v.m. tot 00.30 n.m. ten aanzien van de zenders Hilversum I, II, III, Veronica en de overige zenders (de laatste als één categorie). Aan elk van deze vier metingen gaat een mondeling vraagesprek vooraf. Het eerste ter vaststelling van een aantal basiskennmerken, de volgende over wisselende onderwerpen en te beschouwen als een periodieke ad-hoc onderzoek-faciliteit.

Tussentijdse uitval wordt zodanig vervangen dat de representativiteit van de steekproef als geheel zoveel mogelijk behouden blijft.

Ook de in 1970 opgedane ervaringen waren van dien aard, dat besloten werd de komende jaren de nieuwe opzet te handhaven.

Rapportering luisteronderzoek

Rapportering van het luisteronderzoek vindt plaats via computerstaten, waarin de luisterdichtheidcijfers van elk gemeten kwartier zijn vermeld. Daarbij worden tevens gemiddelde cijfers verstrekt over bepaalde daggedeelten, per zender en totaal. Voorts worden alle luistercijfers gerapporteerd voor twee maal 20 per meting nader te bepalen subgroepen in het publiek, eveneens gemiddeld over bepaalde tijdblokken, per zender en totaal.

Deze cijfers worden op twee verschillende wijzen gepresenteerd: als luisterdichtheidcijfers (percentage personen binnen de subgroep dat heeft geluisterd) en als publieksamenstelling-cijfers (samenstelling van het tijdens een bepaald kwartier luisterende publiek naar een bepaald kenmerk, bijv. leeftijd).

Een samenvatting van deze gegevens wordt elk kwartaal gepubliceerd in

de vorm van een kwartaal-verslag, die in het algemeen voor publicatie worden vrijgegeven. Verder zijn de gegevens, ook de niet gepubliceerde, in het algemeen beschikbaar voor verdere communicatiewetenschappelijke arbeid.

Het kijkonderzoek

Ook in het kijkonderzoek werden enkele wijzigingen aangebracht. In de eerste plaats wordt nu door één panel over televisie gerapporteerd, hetgeen het voordeel heeft (bijv. voor het bepalen van serie-trouw) dat het kijkgedrag door de weken heen kan worden gevolgd, (vroeger was het kijkgedrag van elk van beide panels om de week onbekend). In de tweede plaats werd ook hier de leeftijdsgrens verlaagd van 15 naar 12 jaar. Voorts werd een andere benadering gekozen voor de panel-formatie.

Redenen voor dit laatste waren enerzijds de behoefte om ook hier een meer verantwoorde wijze van steekproeftrekking toe te passen (random i.p.v. quota) en anderzijds om door een integratie met het in opdracht van de STER uitgevoerde "intometrie"-onderzoek tot een kostenbesparing te komen. De wijzigingen werden aangebracht op instigatie van een door de STER in het leven geroepen adviescollege bestaande uit Prof. Dr. P. Stouthard, Dr. Th. G. G. Bezembinder en Dr. R. J. Mokken.

De m.i.v. 1 januari 1971 geïntegreerde onderzoekopzet komt op het volgende neer: er worden vier steekproeven geformeerd van 450 huishoudingen (incl. één-persoonshuishoudingen), die a-select uit de bevolkingsregisters worden getrokken. In het eerste steekproef van 450 huishoudingen worden ca. 400 tv-bezittende huishoudingen uitgerust met een "intometer". Dit gebeurt eveneens in de tweede steekproef. Van alle individuen van 12 jaar en ouder in deze tweede steekproef wordt een sample van 500 individuen van 12 jaar en ouder getrokken, die worden uitgenodigd hun persoonlijk kijkgedrag in een dagboek bij te houden. In de derde en vierde steekproef worden eveneens twee maal 500 individuen gevraagd een persoonlijk kijk-dagboek bij te houden. In deze steekproeven worden geen "intometers" geplaatst.

Van elk van de drie steekproeven die een dagboek bijhouden, in totaal dus bestaande uit 1500 personen wordt er elk jaar één volledig vernieuwd. Dit houdt in dat elke steekproef eenmaal per drie jaar wordt vervangen. In de tussenliggende twee jaren wordt de steekproef aangepast aan wijzigingen in het universum.

Deze procedure geeft een betere waarborg voor een continue representativiteit van de totale steekproef dan de oorspronkelijke vervangings- en verseringsprocedure.

Rapportering kijkonderzoek

De rapportering van het kijkonderzoek bestaat uit de volgende gegevens

over in beginsel alle uitgezonden televisie-programma's ²⁾.

- kijkdichtheid
- waardering
- % personen dat een positief oordeel gaf (7-10)
- % personen dat ook direct voorafgaand programma zag
- frequentieverdeling beoordelingscijfers (1 t/m 10)
- standaard-deviatie gemiddelde waardering
- standaard-fout gemiddelde waardering
- kijkdichtheid 48 subgroepen
- waardering 24 subgroepen

Sinds enige tijd wordt de overvloed van cijfers geordend en gesystematiseerd door middel van een systeem dat "resultaten-registratie" is gedoopt. In dit systeem wordt van elk tv-programma een ponskaart gemaakt waarin de volgende soorten gegevens worden gecodeerd:

- tijdstip, dag, duur en zender
- uitzend-instantie
- programma-soort (in 25 categorieën)
- land van herkomst
- andere produktie-gegevens
- alle beschikbare onderzoekgegevens

Deze gegevens worden eenmaal per kwartaal verwerkt waardoor enerzijds een globale analyse wordt verkregen van de inhoud van het totale programma-pakket naar diverse gezichtspunten en anderzijds een samenvatting wordt opgeleverd van de grote hoeveelheid onderzoekgegevens. Als voorbeelden kunnen worden genoemd de gemiddelde kijkdichtheid en waardering per programma-soort, per zendgemachtigde, per tijdblok, de gemiddelde kijkdichtheid per subgroep voor diverse programma-categorieën en combinaties van deze gegevens.

Ook m.b.t. het kijkonderzoek geldt dat alle gegevens beschikbaar zijn voor wetenschappelijk geïnteresseerden.

Tot zover een beschrijving van de bij het "Continu Programma Onderzoek" gevolgde methodiek.

In een volgend artikel hoop ik nader te kunnen ingaan op het nut en de toepassingsmogelijkheden van deze vorm van "audience measurement" en de beperkingen ervan.

Ook zal in een afzonderlijk artikel in een volgend nummer aandacht worden besteed aan een ander sinds het seizoen '69/'70 bestaand continu onderzoekproject: de wekelijkse telefoonenquête.

²⁾ Uitgezonderd programma's die niet tevoren in het programmablad waren aangekondigd (en dus ook niet in de onderzoek-dagboeken konden worden vermeld), een gedeelte van de middagkinderuitzendingen (waarvan de kijkcijfers op basis van een steekproef van volwassenen minder zinvol zijn), een gedeelte van de NOT- en Teleac-programma's (waarvan continue meting wegens een gering aantal kijkers evenmin weinig zin heeft) en ongeveer de helft van de korte Journaal-bulletins.

DE" TWO-STEP-FLOW" EEN LITERATUURSTUDIE *)

Toon Rennen

Inleiding

De "two-step flow of communication"-theorie gaat over verspreiding van "informatie" en over beïnvloedingskanalen. Een studie van verspreidingsprocessen nu leidt tot een groot aantal vragen betreffende veelsoortige aspecten van het maatschappelijk gebeuren. Aangezien het evenwel enerzijds de opzet van deze literatuurstudie te buiten gaat om een bespreking te wijden aan alle variabelen, die in de diverse onderzoeken naar verspreidingsprocessen als (mogelijk) belangrijk naar voren zijn gekomen, en het anderzijds moeilijk is om tot een enge afbakening van het probleemgebied te komen, zal onze beschouwing vrij schetsmatig zijn. Wél zal uitvoerig aandacht besteed worden aan de "opinie-leider", de figuur waarom eigenlijk alles draait in genoemde theorie, en aan de "flow of communications", analytisch te onderscheiden in een "flow of information" en een "flow of influence".

A. De "Two-Step-Flow of Communication": Begripsbepaling

Disseminatie- of verspreidingsprocessen worden in zeer vele studies aan de orde gesteld. Dit gebeurt onder een veelheid van titels, zoals "diffusion of innovations", "adoption-processes", "decision-making-processes", "flow of information", "personal influence", "word-of-mouth communication". Deze vrij willekeurige greep van termen biedt al een eerste zicht op de uitgebreidheid van het probleemgebied, tevens echter ook op mogelijke begripsverwarringen. Met name de begrippen "diffusion" en "flow" behoeven nu verduidelijking.

A.I. Diffusie en flow

Evers¹⁾ onderscheidt diffusie- en flowprocessen, wanneer hij de diverse studies ordent naar onderzoeksstrategie. Het verschil tussen diffusie- en flowonderzoeken schuilt dan in het feit, dat alleen in eerstgenoemde de tijdsfactor verdisconteerd is. Bij diffusie-onderzoeken volgt men het proces van informatie-verspreiding teneinde een lengte-doorsnede van dat proces te verkrijgen (vaak mondt dit uit op een diffusie-curve: proporties accepterende adoptie-eenheden afgezet tegen de tijd); flow-onderzoeken zijn gericht op het vinden van wetmatigheden d.m.v. dwarsdoorsneden van een of meer processen.

Op dit onderscheid van genoemde, overigens nauwelijks los van elkaar te

*) Deze literatuurstudie werd gemaakt in het kader van een seminar theoretische publicistiek aan het Instituut voor Massacommunicatie van de Universiteit van Nijmegen; najaar 1970.

¹⁾ Evers, W. J. M., Disseminatieprocessen en massacommunicatie, in: Communicatie Cahiers, 1967, 2, pag. 5 e.v.

denken, begrippen, wees ook Katz²⁾ i.v.m. een nadere analyse van de Decatur-studie³⁾: voor de studie van een diffusie-verschijnsel "...one must trace the flow of some specific item over time".

Welke factoren er zoal van belang zijn bij flow-studies, schetsen De Fleur en Larsen⁴⁾: "basic research on the flow of information, then, must take into account the complexities of control, content, audience, and differing media, but must add to this the influences of the interactional networks and complex personality processes". Verder stimulus intensity, repetition en andere vormen van redundancy.

Een ver uitgeschreven definitie van "diffusie" geven Katz c.s.⁵⁾: 1. the acceptance 2. over time 3. of some specific item — an idea or practice 4. by individuals, groups or other adopting units 5. linked to specific channels of communication 6. to a social structure 7. and to a given system of values, or culture. Hierbij moet wel aangetekend worden dat Katz ook ruimere definities gebruikt, waarin de punten 1, 4 en 7 ontbreken⁶⁾.

Rogers⁷⁾ noemt wezenlijke elementen in de analyse van "diffusion of innovations" n.l. 1. the innovation, 2. its communication from one individual to another, 3. in a social system, 4. over time. In zijn bespreking van deze elementen blijken alle punten van Katz c.s. verdisconteerd.

Het diffusieproces is dan "the spread of a new idea from its source of invention or creation to its ultimate users or adopters".

Wijzen Katz c.s. en Rogers vooral op de betekenis van sociologische factoren, Wolpert⁸⁾ bijv. houdt ook nadrukkelijk rekening met de uiteenlopende attitudes, motivaties en beliefs van de interacterende individuen tijdens het informatie-diffusieproces.

A.II. *Korte voorgeschiedenis en formulering two-step-flow hypothese*

Verschillende disciplines hebben zich beziggehouden met studie van verspreidingsprocessen.

De antropologie kent zelfs zijn "diffusionisten", die de geschiedenis verklaarden door opeenvolging van introducties en verspreiding van nieuwe ideeën en praktijken. Focus op intergroep-relaties en rol van cultuur.

²⁾ Katz, E., The two-step flow of communication: an up-to-date report on a hypothesis, in P.O.Q., 1957, 21, pag. 68.

³⁾ Katz, E. en Lazarsfeld, P. F., Personal Influence: The part played by the people in the flow of mass communications, Glencoe III, 1955.

⁴⁾ Fleur, M. L. de en Larsen, O. N., The flow of information, Harper and Brothers, N.Y., 1958, pag. XIII.

⁵⁾ Katz, E., Levin, M. L. en Hamilton, H., Traditions of research on the diffusion of innovation, in: Am. Soc. Rev. 1963, 28, pag. 237 e.v.

⁶⁾ Katz, E., The social itinerary of technical change: two studies on the diffusion of innovation, in Hum. Org., 1961, 20, pag. 70 e.v. Katz, E., The diffusion of new ideas and practices, in: Schramm, W., The science of human communication, N.Y., 1963, pag. 77 e.v.

⁷⁾ Rogers, E. M., Diffusion of innovations, Free Press, N.Y., 1962, pag. 12.

⁸⁾ Wolpert, J., A regional simulation model of information diffusion, in: P.O.Q., 1966, 30, pag. 597 e.v.

Sociaal-psychologen legden nadruk op factoren van "willingness to accept". Verder aandacht voor geruchten, en dan in het bijzonder de distortie-verschijnselen daarbij. Ross ⁹⁾ bracht 150 studies over diffusie van innovaties in het onderwijs bijeen.

Veruit de meeste diffusie-studies zijn gemaakt door ruraal-sociologen ¹⁰⁾. Zij legden de nadruk op de resp. stadia in het adoptie-proces, te weten awareness, interest, evaluation, trial en adoption ¹¹⁾.

Onderzoek op gebied van massacommunicatie tenslotte was aanvankelijk gecentreerd rond "campaign-studies": m.b.t. "the ability of the mass media to influence, usually to change opinions, attitudes and actions in a given direction" ¹²⁾. Zo ongeveer tot 1940 heerste de idee van de almachtige massamedia, die het weerloze publiek bespelen. De Fleur en Larsen zouden later deze opvatting de "hypodermic-needle"-theorie noemen. Ook Lazarsfeld c.s. waren met dit idee op de achtergrond in 1940 begonnen aan een studie van stemgedrag en onderliggende processen van opinievorming en politiek gedrag, in Erie County, Ohio ¹³⁾. In deze studie nu is de onjuistheid van de hypodermic-needle-theorie heel duidelijk gebleken, is de grote betekenis van persoonlijke contacten t.a.v. politieke stellingname aangetoond, is de figuur van "opinion-leader" ¹⁴⁾ naar voren gekomen. Deze opinie-leiders, die tot dezelfde primaire groep behoorden als hen, die zij beïnvloeden, hadden een grotere mate van "exposure to mass media", hadden meer contact met de "buitenwereld", en bleken in alle lagen van de bevolking aanwijsbaar. Mensen werden meer beïnvloed door persoonlijke communicatie dan door massamedia. Al deze bevindingen leidden tenslotte tot de formulering van de "two-step-flow"-hypothese: "... *Ideas often flow from radio and print to the opinion-leaders and from them to the less active sections of the populations*" ¹⁵⁾.

Introductie van de two-step flow hypothese betekende een definitief afscheid van de hypodermic-needle-theorie, d.w.z. een gegronde twijfel

⁹⁾ Ross, D. H., Administration for adaptability: a source book drawing together the results of more than 150 individual studies related to the question of why and how schools improve, N.Y., 1958; gevonden in: Evers, o.c. pag. 8.

¹⁰⁾ Een algemene bibliografie over diffusiestudies geeft Rogers, E. M., Bibliography on the diffusion of innovations, Mich. State Un., dep. of communication, 1966, report no. 4; gevonden in Evers, o.c., pag. 8. Op gebied van rurale sociologie een bibliografie van Lionberger, H. F., Adoption of new ideas and practices, Iowa Un. 1960, pag. 119-155.

Recentere: Myren, D. T., Rural social change: the process and consequences of diffusion and adoption of innovations, in: Myren, D. T., Bibliography communications in agricultural development, Mexico, 1965, hfdst. VII.

¹¹⁾ Zie bijv. Rogers, o.c. en Lionberger, o.c.

¹²⁾ Katz, E., Communication research and the image of society: convergence of two traditions, in: Am. Journ. of Soc. 1960, 65, pag. 435 e.v.

¹³⁾ Lazarsfeld, P. F., Berelson, B. R. en Gaudet, H., The People's choice, N.Y. 1948.

¹⁴⁾ Nadere bespreking van deze figuur onder B.I.

¹⁵⁾ Lazarsfeld, Berelson en Gaudet, o.c., pag. 151.

aan de veronderstelde grote macht van de massamedia, en een aansporing tot intensieve studies van de rol, die interpersoonlijke relaties spelen in disseminatie-processen.

En inderdaad, vele studies zouden volgen in het spoor van het "nieuwe geluid", waarvan enkele belangrijke zijn:

- Rovere-studie: (Merton, 1940-1941) in eerste instantie een onderzoek naar maatschappelijke beïnvloedingspatronen en leesgedrag van invloedrijke personen (sponsor was een landelijk dagblad); in tweede instantie een methodische benadering tot identificeren en typologiseren van invloedrijke personen ¹⁶).
- Decatur-studie: (Katz en Lazarsfeld, 1945-1946) onderzoek naar flow of influence m.b.t. marketing, fashion, public-affairs en movie-going ¹⁷).
- Elmira-studie: (Berelson, Lazarsfeld en McPhee, 1948) onderzoek naar factoren, die stemgedrag van VS-kiezers beïnvloeden ¹⁸).
- Drug-studie: (Coleman, Katz en Menzel, 1955) onderzoek sociale processen bij introductie en adoptie van nieuw geneesmiddel door artsen ¹⁹).

Onderhavige literatuurstudie nu wil een bescheiden verkenning zijn van het complexe probleemveld rond de two-step flow theorie.

B. Aspectuele analyse

In dit deel zal ingegaan worden op de belangrijkste aspecten van de two-step flow afzonderlijk; in deel C komt dan de two-step flow als geheel weer aan de orde.

Wegens de centrale plaats van de opinie-leider zal eerst deze figuur uitvoerig besproken worden; vervolgens een analyse van de "flow of communications".

B.I. *De opinion-leader*

De auteurs van "The People's Choice" ontdekten de opinie-leiders i.v.m. onderzoek naar mate van deelneming aan en beïnvloeding door politieke campagnes. "Common observation and many community-studies show that in every area and for every public issue there are certain people who are most concerned about the issue as well as most articulate about it. We call them the "opinion-leaders" ²⁰).

Volgens Rogers zijn de opinie-leiders "those individuals from whom others

¹⁶) Merton, R.K., Patterns of influence: local and cosmopolitan influentials, in: Merton, R.K., Social theory and social structure, Free Press, N.Y., 1967, pag. 387-420.

¹⁷) Katz, E. en Lazarsfeld, P. F. o.c.

¹⁸) Berelson, B. R., Lazarsfeld, P. F. en McPhee, W. N., Voting: a study of opinion formation in a presidential campaign, Chicago 1962.

¹⁹) Coleman, J. S., Katz, E. en Menzel, H., Medical innovation: a diffusion study, Col. Un. 1966.

²⁰) Lazarsfeld, Berelson en Gaudet, o.c. pag. 49.

seek advice and information" 21).

Een meer genuanceerde definitie, die in soortgelijke bewoordingen ook bij andere auteurs te vinden is, geeft Bigman: "people who, within the circle of their acquaintances and friends, are looked upon as sources of sound advice, whose opinions are sought out and copied" 22).

B.I.1. Identificatie

T.a.v. de identificatie van de opinion-leader zijn verschillende procedures mogelijk:

- de sociometrische techniek: vraag aan respondenten bij welke personen zij advies en informatie zoeken over bepaalde zaken. Bijv. Roverestudie en drug-studie.
- "key informants" kunnen gevraagd worden om opinie-leiders aan te wijzen. Bijv. studie van Chaparro 23).
- "self-designating"-techniek: opinie-leiders identificeren zichzelf als zodanig. Bijv. Erie-County-, Elmira- en Decatur-studie.

Inherent aan het probleem van de identificatie van de leider is de identificatie van de "volger". Over de relatie tussen leiders en niet-leiders is nog weinig duidelijkheid (zo kan men zich afvragen, of de opinieleiders alleen elkaar maar beïnvloeden).

Merton laat dit probleem voor wat het is, maar Katz en Lazarsfeld onderzoeken de advisor-advisee relatie nader door middel van follow-up interviews, die tevens een toets vormen voor de betrouwbaarheid van de gebruikte selfdesignating techniek. Tegen deze techniek heeft Cerha 24) de bedenkingen dat die subjectief is en het gevaar in zich bergt van "provocating questioning".

In de drug-studie, waarin alle leden van een sociaal systeem betrokken werden en derhalve alle sociometrische relaties geregistreerd konden worden, is controle van de advisor-advisee dyade optimaal.

In verband met de relatie leiders-niet-leiders wijst Troidahl 25) op de noodzaak van een isolatie van de "inactives" uit de categorie van niet-leiders. Hij spreekt dan verder in termen van "givers", "askers" en "inactives".

Rogers: "influence is a matter of degree and should properly be viewed

21) Rogers, o.c., pag. 209; zie ook: Rogers, E. M., Cartano, D. G., *Methods of measuring opinion leadership*, in: P.O.Q., 1962, 26, pag. 435.

22) Bigman, S. K., *Prestige, personal influence and opinion*, in: Schramm, W., *The process and effects of mass communications*, pag. 402 e.v.

23) Chaparro, A., *Role expectation and adoption of new farm practices*, Ph. Thesis, Penns. State Un., 1955; gevonden in: Rogers, o.c. pag. 229.

24) Cerha, J., *Selective mass communication*, Kungl. Boktryckeriet, P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1967.

25) Troidahl, V. C., *A field test of a modified "two-step flow of communication" model*, in P.O.Q., 1966, 30, pag. 609 e.v.

Zie ook Troidahl, V. C. en Van Dam, R., *Face-to-face communication about major topics in the news*, in: P.O.Q. 1965, 29, pag. 626 e.v.

as a continuum variabele rather than as a dichotomy of "leaders" and "followers" ²⁶⁾.

Een nadeel van de diversiteit van identificeer-technieken is, dat vergelijkingen tussen opinie-leider-studies nauwelijks mogelijk zijn. Dit slaat dan vnl. op de uiteenlopende, veelal kwantitatieve, criteria, die gebruikt zijn. Voor Arndt ²⁷⁾ bijv. is één sociometrische keuze al voldoende om iemand opinion-leader te noemen; in de Erie-Countie studie werd volstaan met een positief antwoord op 2 vragen ²⁸⁾. Terecht maakt Rogers een opmerking over de zwakheid van dergelijke opinion-leader-scales met zo weinig items ²⁹⁾. Merton hanteert in ieder geval veel strengere criteria; hij kan zelfs een onderscheid maken tussen "top influentials", "middle influentials" en "rank and file" ³⁰⁾.

Een probleem apart — en dat maakt de verwardheid alleen nog maar groter — is de verwijzing van vele termen naar hetzelfde begrip, opinion-leadership. Rogers somt er 14 op ³¹⁾. Dat betekent overigens nog niet, dat al die termen als synoniemen gebruikt kunnen worden. Zo wijst bijv. Bostian ³²⁾, evenals Prakke ³³⁾, erop, dat een "gate-keeper" nog geen "influential" resp. "opinion-leader" hoeft te zijn. En Lionberger ³⁴⁾ onderscheidt nadrukkelijk "key communicators" van "influentials" als 2 "special functionaries in diffusion".

B.I.2. Karakterisering

Tot zover is nog niets gezegd over mogelijke karaktertrekken en bijzondere eigenschappen van de opinie-leiders, die hen onderscheiden van de niet-leiders.

²⁶⁾ Rogers, o.c., pag. 226.

²⁷⁾ Arndt, J., A test of the two-step flow in diffusion of a news product, in: Journ. Quart. 1968, 45, pag. 457 e.v.

²⁸⁾ Deze vragen luiden: "Have you tried to convince anyone of your political ideas recently?" en "Has anyone asked your advice on a political question recently?"

Lazarsfeld, Berelson en Gaudet, o.c., pag. 50.

²⁹⁾ Rogers, o.c., pag. 226.

³⁰⁾ Merton, o.c., pag. 410.

³¹⁾ NL. Key communicators, leaders, informal leaders, information leaders, adoption leaders, fashion leaders, consumption leaders, local influentials, influentials, influencers, tastemakers, style setters, sparkplugs, gatekeepers. Rogers, o.c., pag. 209.

³²⁾ Bostian, L. R., The two-step flow theory; cross-cultural implications, in: Journ. Quart. 1970, 47, pag. 109 e.v.

³³⁾ Prakke, H., Kommunikation der Gesellschaft, Regensburg Münster 1968, pag. 77-86.

³⁴⁾ Lionberger, o.c. pag. 53.

Volgens Katz³⁵⁾ is invloed gerelateerd aan 3 kenmerken

- a. personification of certain values (who one is)
- b. competence (what one is)
- c. strategic social location (whom one knows)

Het blijkt nu goed mogelijk om vele onderzoeksresultaten onder deze 3 punten te ordenen.

B.I.2.a. Personification of certain values

Invloedrijke personen voelen zich, tenminste in de ogen van hun medegroepsleden, sterk verbonden met groepswaarden en normen. Zij worden door anderen als invloedrijk beschouwd, realiseren zich dat en refereren dan ook, al dan niet bewust, voortdurend aan hun lidmaatschapsgroepen.

- opinie-leiders verdedigen groepswaarden en normen, sterker nog: ze zijn supernormatieve groepsleden³⁶⁾
- in progressief milieu: leider progressief
in conservatief milieu: leider conservatief³⁷⁾
- opinie-leiders zijn best op de hoogte van groepsopinies³⁸⁾
- opinie-leiders zijn zich bewust van hun leiderschap³⁹⁾
- ze zijn "best-liked"⁴⁰⁾

B.I.2.b. Competence

Wat men is wordt voor een groot deel bepaald door wat men, in de mening van medegroepsleden, weet. En kennis betekent invloed.

- opinie-leiders beter geïnformeerd dan volgers. Dit waarschijnlijk mede voortvloeiende uit een intensiever gebruik van formele informatie-media⁴¹⁾ en mogelijk ook van persoonlijke communicatie⁴²⁾
- opinie-leiders gespecialiseerd op bepaald gebied; derhalve op ieder

³⁵⁾ Katz, up-to-date report, pag. 73. Two-step-flow theorie gaat vnl. over beïnvloedingskanalen. Vandaar dat we het begrip "invloed" als uitgangspunt gekozen hebben bij deze karakterisering van de opinie-leider.

Rogers en Cartano, (o.c., pag. 436) halen Merton aan (o.c. pag. 410), wanneer zij concluderen dat opinie-leiders mensen zijn "... who exert *influence* upon a certain number of other people in certain situations". (cursivering toegevoegd, AR). Hierbij dan wel de kanttekening dat Merton niet de term "opinion-leader" gebruikt maar "influentials".

³⁶⁾ Geconcludeerd in Elmira- en Decaturstudie, verder door Rogers, o.c., Lionberger, o.c. en Noëlle-Neumann, E., Meinung und Meinungsführer, in: Publizistik 1963, 8, pag. 316-323.

³⁷⁾ Zie bijv. Ban, A. W. van den, A revision of the two-step flow of communications hypothesis, in: Gazette 1964, 10, pag. 237 e.v.

³⁸⁾ In Decatur-studie.

³⁹⁾ In Decatur-studie.

⁴⁰⁾ In Decatur-studie

⁴¹⁾ In Decatur-, Erie-Countie- en drugstudie, alsook in Rogers, o.c.

⁴²⁾ Zie Cerha, o.c. en Mason, R. G., The use of information sources by influentials in the adoption process, in: P.O.Q. 1963, 27, pag. 455 e.v.

Verder: Mason, R. G., The use information sources in the process of adoption, in: Rur. Soc. 1964, 29, pag. 40 e.v.

terrein andere leider, vnl. als gevolg van individuele belangstelling⁴³). Volgens Katz en Lazarsfeld is deze belangstelling grotendeels afhankelijk van leeftijd, socio-economische status en de mate van sociale contacten ("gregariousness"). Een leiderschap kan zich echter pas ontwikkelen, als ook anderen belangstelling voor betreffende topic hebben: "leadership, then, is not simply a matter of being more interested than others; it is a matter of being interested, when others are interested too"⁴⁴).

Dat leiderschap niet per se beperkt hoeft te blijven tot één bepaalde specialiteit, duiden dezelfde auteurs wanneer zij spreken over "general influentials" en "specific influentials"; hierbij dringt zich een vergelijking op met resp. de "polymorphics" en "monomorphics" van Merton⁴⁵), zijnde personen, invloedrijk in meerdere sferen resp. in één sfeer.

B.I.2.c. Strategic social location

De sociale structuur van een samenleving heeft een min of meer geregleerde dynamiek, m.d.v. dat er bepaalde sociale posities zijn, van waaruit bij uitstek veranderingen tegengewerkt, gecontroleerd en gestimuleerd kunnen worden. Intensieve contacten met eigen en andere groepen zijn hierbij erg belangrijk voor (potentieel) invloedrijke personen.

- opinie-leiders en influencees hebben veel gemeen, en behoren tot dezelfde primaire groep⁴⁶). Ze zijn derhalve in alle lagen van de bevolking aanwijsbaar
- opinie-leiders hebben meer persoonlijke contacten dan niet-leiders⁴⁷
- Merton's "local influential" staat centraal in netwerk van inter-persoonlijke relaties
- opinie-leiders hebben meer contacten met de "buitenwereld" (Merton's "cosmopolitan")⁴⁸
- in drug-studie: positieve correlatie sociale integratie-innovativeness, waarvan het laatste weer positief gerelateerd is aan opinion-leadership
- influentials hebben doorgaans ets hogere status dan niet-leiders⁴⁹
- opinie-leiders hebben relatief meer contacten met en zijn meer lid van formele organisaties⁵⁰

⁴³) Zie bijv. Decatur-studie.

⁴⁴) Katz en Lazarsfeld, o.c., pag. 327.

⁴⁵) Katz en Lazarsfeld, o.c., pag. 140-141 en Merton, o.c., pag. 413.

⁴⁶) Geconcludeerd in Erie County-, Elmira-, Decatur- en drugstudie; verder in Bigman, o.c. en Deutschmann, P. J. en Danielson, W. A., Diffusion of the major news story, in: Journ. Quart. 1960, 37, pag. 345 e.v.

⁴⁷) Zie Cerha, o.c. en Mason, geciteerde werken.

⁴⁸) Zie Decatur- en drugstudie; Lazarsfeld, P. F. en Menzel, H., Mass media and personal influence, in: Schramm, W., The science of human communication, N.Y., 1963, pag. 94-116.

Verder: Merton, o.c. (N.B. ook cosmopolitan influential staat centraal in netwerk van relaties, maar dat zijn dan meer formele relaties.)

⁴⁹) Zie Decatur-studie, Merton, o.c. en Van den Ban, o.c.

⁵⁰) M.n. geconstateerd in Elmira-studie.

B.I.3. Kritische noot

Na deze identificering en karakterisering mag het opvallend heten, dat m.n. Katz en Lazarsfeld uiteindelijk toch concluderen, dat aan opinie-leiders, hoewel er voldoende kenmerken aanwezig zijn om ze te identificeren, geen algemene eigenschappen kunnen worden toegeschreven. Zij delen deze mening met o.a. Sanford ⁵¹⁾. Marcus en Bauer ⁵²⁾ daarentegen stellen, nota bene na een analyse van dezelfde Decatur-studie, dat er wel sprake kan zijn van "generalized opinion leaders". Deze uitspraak berust dan op de constatering dat er in werkelijkheid meer opinieleiders-op-meer-dan-één-gebied zijn dan statistisch te verwachten is ⁵³⁾. Een generalisatie op grond van dermate relatieve gegevens lijkt ons evenwel onverantwoord.

Zoals Troidahl en Rogers terecht opmerkten is een (primaire) groep niet op te splitsen in "opinie-leiders" en "opinie-volgers", evenmin trouwens in "opinie-leiders" en "niet-leiders" ⁵⁴⁾. Het jonge (Westerse) gezin is hierop misschien een uitzondering, m.d.v. dat het bestaan van die situatie afhankelijk is van het ontwikkelingsstadium van de kinderen. Iedereen heeft wel een beetje "opinie-leiderschap" in zich, in die zin dat iedereen op zijn manier wel bijdraagt tot de meningsvorming van anderen, al was het alleen maar door meer te doen dan te kijken en te luisteren.

Persoonlijke invloed, als indicator voor opinie-leiderschap, zou bepaald kunnen worden door een veelheid van factoren, zoals individuele binding aan groepsnormen, kennis op bepaald(e) gebied(en), gebruiksfrequentie en gebruikintensiteit van informatiebronnen, cosmopolitisme, sociale participatie, sociale status, innovativens, tot één score te laten resulteren. Al deze factoren tezamen vormen een min of meer permanente individuele predispositie, die alleen nog door een concrete situatie geactiveerd hoeft

⁵¹⁾ Katz en Lazarsfeld, o.c., pag. 33: "... that opinion leaders are not a group set apart, and that opinion leadership is not a trait which some people have and others not, but rather that opinion leadership is an integral part of the give-and-take of everyday personal relationships (...), that all interpersonal relations are potential networks of communication and that an opinion leader can best be thought of as a group member playing a key communications role".

Sanford wordt door Rogers vermeld, pag. 100.

⁵²⁾ Marcus, A. S. en Bauer, R. A., Yes: there are generalized opinion leaders, in: P.O.Q. 1964, 28, pag. 628.

⁵³⁾ Wat is de kans, dat opinie-leider op één gebied, ook opinie-leider op andere gebieden zal zijn.

⁵⁴⁾ Ook M. Brouwer (in: Stereotypen als folklore, Amsterdam 1968, pp. 34-45) deelt deze mening; hij stelt, in de lijn van Troidahl en Van Dam redenerend, een alternatieve dichotomie voor: mensen die over het nieuws met anderen spreken tegenover mensen die dat niet doen. De eerste groep (bij Troidahl nog gesplitst in "givers" en "askers") heeft een hogere media-exposure dan de "inactives", hetgeen o.a. aangetoond is in een onderzoek van Cerha (o.c.). In ieder geval vindt Brouwer geen aanleiding om in een "two-step flow" te geloven; voor hem is "fundamenteel voor het systeem van massacommunicatie (...) slechts het publiek en de onderlinge communicatie binnen dat publiek" (pag. 42)

te worden. Met dit al wordt opinie-leiderschap, zij het dan enigszins losgekoppeld van de two-step-flow theorie, teruggebracht tot wat het is: een erg relatief begrip.

B.II. *The flow of communications*

Zoals in het voorafgaande uiteengezet, speelt de opinie-leider een "key communications role" in een primaire groep, waarvan hij lid is. Hij is de centrale figuur in de communicatiekanalen binnen de groep en naar de groep, of, zoals Prakke⁵⁵) het uitdrukt: hij markeert de grens tussen het "Mund-und Medienpublizistisches System". In ieder geval heeft de vondst van de opinie-leider geleid tot het inzicht, dat de interpersoonlijke relaties, en dan m.n. die binnen een primaire groep, een belangrijke interveniërende variabele zijn in de "flow of communications".

De sleutels tot een juist begrip van deze interveniërende rol van interpersoonlijke communicatie zijn person-to-person relaties (groepscohesie) en groepsnormen (groepsidentificatie), resp. vervat in de "relay"-functie en de "reinforcement"-functie⁵⁶). Deze functies worden toegekend aan de opinie-leider, maar ook aan de massamedia.

Studies van disseminatie-processen kunnen onderscheiden worden in nieuws-diffusiëstudies (wanneer krijgt men welke informatie van welke bron ?) en studies van besluitnameprocessen en meningsvorming (hoe wordt men door welke bronnen op welk gebied beïnvloed ?). Eerstgenoemde gaan over de flow of information, laatstgenoemde over de flow of influence. Overigens, adoptieproces-studies gaan eigenlijk over beide.

B.II.1. *The flow of information*

De relatieve betekenis van interpersoonlijke relaties als informatiekanaal (relay-functie) zal nu nagegaan worden aan de hand van resultaten uit studies naar diffusie van news-events.

Evers⁵⁷) tabelleerde de resultaten van 19 diffusie-studies. Het betreft hier gegevens over de eerste informatie-bron, die natuurlijk nog niet de belangrijkste hoeft te zijn. We kunnen in dit overzicht een grens trekken tussen "zeer belangrijk nieuws", t.w. moord op president Kennedy en dood Roosevelt, en "belangrijk nieuws", bijv. Alaska 50-ste staat V.S., geboorte Prinsenkinder, dood senator Taft.

De bevindingen van Mendelsohn⁵⁸) als een uitzondering beschouwend, ligt er de conclusie dat t.a.v. zeer belangrijke gebeurtenissen persoonlijke communicatie de meest gebruikte eerste bron van informatie is (49-87%);

⁵⁵) Prakke, o.c., pag. 83.

⁵⁶) Ondanks de vele betekenis mogelijkheden van het begrip "functie" wordt het hier, bij gebrek aan beter, toch gebruikt, temeer daar het in dit verband inhaerent is aan "relay" en "reinforcement".

⁵⁷) Evers, o.c., pag. 34.

⁵⁸) Mendelsohn, H. Broadcast vs. personal sources of information in emergent public crises: the presidential assassination, in: Journ. of Broadc. 1964, 2, pag. 147 e.v.

t.a.v. belangrijke gebeurtenissen worden persoonlijke contacten aanzienlijk minder als eerste informatiebron vermeld (3-29%).

Greenberg⁵⁹⁾, die onder de 18 events, waarop zijn analyse gericht was, ook "vrij onbelangrijke"⁶⁰⁾ had, vond bevestiging voor zijn hypothese, dat "person-to-person communication as the first source of news has its primary role in the diffusion of events, which receive maximum and minimum attention from the populace".

Greenberg c.s.⁶¹⁾ veronderstellen, in hun onderzoek naar verspreiding van nieuws over bokswedstrijd Clay-Liston, dat het al dan niet geanticipeerd zijn op de gebeurtenis van invloed kan zijn op gebruik van informatiebronnen. Dit verklaart wellicht het lage percentage van mensen die persoonlijke communicatie als eerste informatie-bron noemde, nl. 7%. Eenzelfde veronderstelling kan gelden t.a.v. de desbetreffende percentages aangaande de items "Alaska 50-ste staat V.S." en "lancering Explorer I"⁶²⁾ alsook aangaande "geboorte Prinsekind"⁶³⁾.

Natuurlijk spelen i.v.m. "exposure to information-sources" nog heel wat andere factoren, zoals tijdstip van de dag⁶⁴⁾, mate van persoonlijke belangstelling, beschikbaarheid en toegankelijkheid van de media⁶⁵⁾, opleiding⁶⁶⁾. Dezelfde factoren verklaren tevens, waarom er niet altijd een strikte keuze is uit de diverse informatie-bronnen⁶⁷⁾.

Ondanks de veelheid van meespelende variabelen, constateren Deutschmann en Danielson⁶⁸⁾ enkele regelmatigheden in diffusie-processen:

- diffusie-curves hebben i.h.a. ongeveer zelfde patroon
- tijdstip van "news-break" en aard van nieuws hebben weinig invloed
- opleiding, beroep en geslacht spelen wel een rol
- TV belangrijkste leverancier van important nieuws, daarna radio, persoonlijke contacten en kranten.

⁵⁹⁾ Greenberg, B. S., Person-to-person communication in the diffusion of news events, in: Journ. Quart. 1964, 41, pag. 489.

⁶⁰⁾ Kwalificaties "zeer belangrijk", "belangrijk" en "vrij onbelangrijk" nieuws zijn van AR.

⁶¹⁾ Greenberg, B. S., Brinton, J. E. en Farr, R. S., Diffusion of news about an anticipated major news event, in: Journ. of Broadc. 1965, 9, pag. 129 e.v.

⁶²⁾ Deze items onderzocht door Deutschmann en Danielson, o.c.

⁶³⁾ Manschot, B. J. A. M., Een onderzoek naar de verspreiding van het nieuws van een prinselijke geboorte, in: Comm. Cah. 1967, 2, pag. 49-79.

⁶⁴⁾ Zie Allen, I. L. en Colfax, J. D., The diffusion of LBJ's March 31 decision, in: Journ. Quart. 1968, 45, pag. 321 e.v.

⁶⁵⁾ Zie Glock, C. Y., The comparative study of communications and opinion formation, in: P.O.Q. 1952, 16, pag. 512 e.v.;

en: Stycos, J. M., Patterns of communication in a rural Greek village, in: P.O.Q. 1952, 16, pag. 59 e.v.

⁶⁶⁾ Zie Larsen, O. N. en Hill, R. J., Mass media and interpersonal communications in the diffusion of a news event, in: Am.Soc.Rev. 1954, 19, pag. 426 e.v.;

en: Budd, R. W., MacLean, M. S. en Barnes, A. M., Regularities in the diffusion of two major news events, in: Journ. Quart. 1966, 43, pag. 221 e.v.

⁶⁷⁾ Zie Bauer, R. A. en Gleicher, D. B., Word-of-mouth communication in the Soviet Union, in: P.O.Q. 1953, 17, pag. 297 e.v.

⁶⁸⁾ Deutschmann en Danielson, o.c.

Hill en Bonjean⁶⁹⁾ zouden dit later de "regularity-hypothesis" noemen, die zij zelf corrigeerden en als volgt herformuleerden:

1. hoe groter de nieuwsaarde van een news-event, des te belangrijker de interpersoonlijke communicatie in diffusie-proces
2. hoe groter de nieuws-waarde, des te sneller verloopt het diffusie-proces
3. relatieve betekenis van informatie-bronnen is ten dele een functie van de dagelijkse routine. Bij zeer belangrijk nieuws echter treden grote veranderingen op in rol van verschillende media
4. Socio-economische factoren kunnen rol spelen t.a.v. media-gebruik, maar deze worden onbetekenend in geval van belangrijk nieuws.

Budd c.s.⁷⁰⁾ toetsen deze hypothese in onderzoek naar verspreiding van het nieuws over de val van Chroestjew en arrestatie van Jenkins. De vier beweringen bleken op te gaan, behalve dan dat de factor "leeftijd" toch van invloed was.

Interessante gegevens over differentieel gebruik van informatie-bronnen⁷¹⁾ leveren de vele studies over adoptie-processen⁷²⁾, veelal op het gebied van de rurale sociologie. Zoals reeds vermeld, dáár de nadruk op een analyse van de respectievelijke adoptie-stadia⁷³⁾. Te refereren is bijvoorbeeld aan een onderzoek van Wilkening⁷⁴⁾, die als stadia onderscheidde awareness, decision-making en action. De verschillende bronnen bleken gebruikt te worden voor verschillende soorten informatie, waarbij de massamedia veruit de meest gebruikte bron waren in het awareness-stadium, "andere boeren" in decision-making fase en agricultural agencies in het laatste stadium. De tendens in vrijwel alle studies is in ieder geval, dat in eerste stadia de massa-media belangrijkste informatie-bron zijn, en dat geleidelijk aan de persoonlijke communicatie aan betekenis wint. T.a.v. de uiteindelijke besluitvorming zijn ze zelfs doorslaggevend.

⁶⁹⁾ Hill, R. J. en Bonjean, C. M., News diffusion: a test of the regularity-hypothesis, in: Journ. Quart. 1964, 41, pag. 336 e.v.

⁷⁰⁾ Budd c.s., o.c.

⁷¹⁾ White, W. J. construeerde "The most important source index" in: An index for determining the relative importance of information source, in: P.O.Q. 1969, 33, pag. 607 e.v.

⁷²⁾ De 5 resp. adoptie-stadia awareness, interest, evaluation, trial en adoption werden op hun geldigheid getoetst door Beal, G. M., Bohlen, J. M. en Rogers, E. M., Validity of the concept of stages in the adoption process, in: Rur. soc. 1957, 22, pag. 166 e.v.

Mason, o.c. 1964 toonde aan, dat het adoptie-proces volgens de genoemde stadia niet unidimensioneel is.

⁷³⁾ Rogers, o.c. pag. 17-18: "The adoption process is the mental process through which an individual passes from first hearing about an innovation to final adoption. (...) The adoption process differs from the diffusion process in that the adoption process deals with adoption of a new idea by one individual while the diffusion process deals with the spread of new ideas in a social system, or with the spread of innovations between social systems or societies".

⁷⁴⁾ Wilkening, E., Roles of communicating agents in technological change in agriculture, in: Soc. Forces 1956, 34, pag. 361 e.v.

B.II.2. The flow of influence

In de adoptieproces-studies schuilt eigenlijk weer de figuur van opinie-leider, of liever "influential". (Niet voor niets dat Rogers' kritiek op de two-step flow hypothese onder meer gericht is op het gemis aan integratie met de idee van stadia in het adoptie-proces).

In de Erie-County studie was al gebleken dat mensen i.v.m. nemen van beslissingen meer beïnvloed worden door persoonlijke contacten dan door massa-media, en dat opinie-leiders relatief meer beïnvloed worden door die media dan niet-leiders. Tenslotte rolt uit de diverse flow-studies de conclusie, dat invloed van massa-media afhankelijk is van interpersoonlijke relaties, die als communicatie-kanalen fungeren maar tevens bronnen zijn van sociale pressie of steun.

Wanneer de mensen voor hun belangrijk nieuws eerst van de massa-media vernemen, zijn zij sterk geneigd om additionele informatie te zoeken bij "anderen", en "... at this stage, opinion leaders, who have more information, may do some relaying of information, but this is a supplementary relaying".⁷⁵⁾ Relayfunctie en reinforcement-functie zijn moeilijk te scheiden, werken waarschijnlijk tegelijkertijd. Het resultaat van personal influence is meestal een bevestiging resp. versterking van heersende predisposities in de groep⁷⁶⁾; daarentegen suggereert Noëlle Neumann⁷⁷⁾, dat leiders toch ook bepaalde pressie uitdrukken op de groep om een bepaalde nieuwe mening te delen, en Rogers gaat nog verder in zijn definitie van "personal influence (. . .) as communication involving a direct face-to-face exchange between the communicator and the receiver which results in *changed* behavior or attitude on the part of the receiver" (onderstreping toegevoegd, AR)⁷⁸⁾.

Klapper⁷⁹⁾ beweert dat de massa-media in dienst staan van "process of reinforcing the existing conditions". Dit t.g.v. aantal mediating factors: audience predispositions (selective perception, exposure en retention), opinion-leadership, interpersoonlijke disseminatie van massacommunicatieve boodschappen en aard van massacommunicatie in bepaalde maatschappijvorm. Duidelijk is in ieder geval de actieve rol van de ontvanger, hetzij als individu hetzij als groep.

Hoewel personal influence en mass media influence in dienst staan van een en dezelfde functie, heeft — en hier komt de two-step flow weer naar voren — de personal influence toch verschillende voordelen boven de masa-media. In de Erie-County studie heette het, dat persoonlijke relaties een "greater audience coverage" hebben en "certain psychological ad-

⁷⁵⁾ Deutschmann en Danielson, o.c. pag. 355.

⁷⁶⁾ Zie Decatur-studie, Greenberg, o.c., Deutschmann en Danielson, o.c., De Fleur en Larsen, o.c. en Booth, A., Personal influence networks and participation in professional association activities, in: P.O.Q. 1969, 33, pag. 611 e.v.

⁷⁷⁾ Noëlle-Neumann, o.c.

⁷⁸⁾ Rogers, o.c. pag. 217-218.

⁷⁹⁾ Klapper, J. T., What we know about the effects of mass communication: the brink of hope, in: P.O.Q. 1957-1958, 21, pag. 453 e.v.

ventages" zoals "non-purposiveness", "flexibility", "rewards of compliance", "trust in an intimate source" en "persuasion without conviction" ⁸⁰⁾). Rogers en Beal geven een soortgelijke opsomming ⁸¹⁾).

Als gevolg van de methodologische aanpak enigszins op zichzelf staand is het interpersonal-influence-patroon in de drug-studie. Hierin de volgende fasen:

1. Invloed van sociale netwerken alleen werkzaam tussen artsen die geïntegreerd waren in de gemeenschap van hun collega's door professionele banden.
2. Invloed verder via vriendschapsrelaties.
3. Sociale invloed nu ook werkend onder relatief geïsoleerde artsen.
4. Netwerken geen effect op uiteindelijke tijdstip van individuele adoptie van nieuwe drug.

N.b. fase 4 begon voor geïntegreerde artsen ong. 4 maanden na introductie van nieuw geneesmiddel, voor geïsoleerde ong. 6 maanden na introductie.

Aan de hand van resultaten van vele adoptie-proces-studies concludeert Rogers, dat personal influence relatief het belangrijkste is

- a. in evaluatie-stadium
- b. voor "later adopters"
- c. in onzekere situaties.

Interessant i.v.m. punt c. is dat dit, onder de term "ambigüiteit", één van de twee elementaire determinanten is voor ontstaan en verspreiding van geruchten ⁸²⁾). De andere is "importance" (mate waarin 'n topic belangrijk

⁸⁰⁾ Lazarsfeld, Berelson en Gaudet, o.c. pag. 150-157.

⁸¹⁾ Rogers, E. M. en Beal, G. M., The importance of personal influence in the adoption of technical changes, in: Soc. Forces 1957, 36, pag. 329 e.v.

⁸²⁾ Enkele belangrijke studies t.a.v. geruchten-verspreiding:

Allport, G. W. en Postman, L., The psychology of rumor, N.Y. 1947

Buckner, H. T., A theory of rumor transmission, in: P.O.Q. 1965, 29, pag. 54 e.v.

Chorus, A. M. J., Het gerucht als sociaal-psychologisch verschijnsel, in: Chorus, A. M. J., Grondslagen der sociale psychologie 1953, pag. 281 e.v.

Festinger, L., Cartwright, D. e.a., A study of a rumor: its origin and spread, in: Hum. Rel. 1948, 1, pag. 464 e.v.

Festinger, L., Schachter, S. en Back, K., Social pressures in informal groups, Stanford Un. 1950

De Fleur en Larsen, o.c.

Higham, T. M., The experimental study of the transmission of rumor, in: Brit. Journ. of Psych. 1951, 42, pag. 42 e.v.

Knapp, R. H., A psychology of rumor, in: P.O.Q. 1944, 8, pag. 22 e.v.

Peterson, W. A. en Gist, N. P., Rumor and public opinion, in: Am. Journ. of Sociol. 1951, 57, pag. 165 e.v.

Schachter, S. en Burdick, H., A field experiment on rumor transmission, a distortion, in: Smith, A. G., Communication and culture, Oregon 1966, pag. 294 e.v.

Schall, H. M., Levy, B. en Tresselt, M. E. A., A sociometric approach to rumor, in: Journ. of Soc. Psych. 1950, 31 pag. 121 e.v.

Shibutani, T., Improvised news: a sociological study of rumor, N.Y. 1966.

of interessant gevonden wordt), een variabele die ons inziens gerust als punt d. toegevoegd zou kunnen worden.

C. Kritieken

Dat de two-step flow hypothese in de Erie-County studie niet degelijk gedocumenteerd is, mag geen verbazing wekken, omdat het study-design niet de grote betekenis van de personal influence t.a.v. stemgedrag had voorzien. De two-step-flow hypothese is er eigenlijk onverwacht uitgerold.

Arndt⁸³⁾ concludeert dat de hypothese als geheel nog niet empirisch getoetst is, wél gedeelten ervan:

Erie-County : geen gegevens om 2-de "stap" (mapping of social networks) te onderzoeken. Bovendien 1-ste stap niet gespecificeerd naar leiders en niet-leiders.

Elmira : zelfde tekortkomingen.

Decatur : door vergelijking van transmitter en receiver naar leeftijd, sociale status en gregariousness, enige duidelijkheid over stap twee.

Drug-studie : methodologische voordelen, zoals gebruik van sociometrie en een objectieve meting van tijdstip van adoptie; echter: word-of-mouth niet direct gemeten, maar indirect afgeleid uit relatie sociale integratie-early adoption. Dus weinig informatie over tweede stap.

Hij formuleert 4 vereisten voor adequate toetsing van two-step flow hypothese als geheel:

1. meting differentiële effect mass-media messages van leiders en niet-leiders.
2. flow of personal influence van leiders en niet-leiders nagaan.
3. "content" van mass-media messages vergelijken met content word-of-mouth in tweede stap.
4. effect van word-of-mouth messages op receivers isoleren.

Arndt vond, in een eigen onderzoek, als meest verrassende resultaat, dat de opinie-leiders niet alleen als transmitters maar ook als receivers van word-of-mouth communicatie het meest actief zijn. Er bleek sprake te zijn van "opinion-sharing". In termen van Troidahl en Van Dam⁸⁴⁾: "askers" en "givers" wisselen voortdurend van rol. Overigens, afgezien van de richting van de interactie, hadden Katz en Lazarsfeld al erkend, dat "shared interest (. . .) appears to be a channel through which communications flow"⁸⁵⁾.

Een recent overzicht van de two-step flow theorie geeft Bostian⁸⁶⁾, alvorens over te gaan tot toetsing van de hypothese in ontwikkelingslanden.

⁸³⁾ Arndt, o.c.

⁸⁴⁾ Troidahl en Van Dam, o.c.

⁸⁵⁾ Katz en Lazarsfeld, o.c. pag. 327.

⁸⁶⁾ Bostian, o.c.

T.a.v. de Erie-County studie merkt hij op, dat die feitelijk niet een vaststellen van een two-step flow was, maar slechts de afwezigheid van een one-step flow aantoonde.

Troldahl daarentegen ziet stellig een one-step flow of communication⁸⁷⁾, maar dan wel uitsluitend t.a.v. "learning effects" (awareness). T.a.v. attitudes, beliefs en behavior kan sprake zijn van een two-step flow, maar dan alleen "when a person is exposed to massmedia content that is inconsistent with his present predispositions"⁸⁸⁾. Hierbij beroept hij zich op de theorie van de cognitieve dissonantie van Festinger⁸⁹⁾; bovendien de implicatie dat de "follower" de tweede stap initieert en niet, zoals meermalen gesuggereerd, de opinie-leider. Als Troldahl de mogelijkheden tot veranderingen van attitudes, beliefs en behavior door opinie-leider nader onderzoekt, moet hij besluiten tot een "two-cycle flow of communications"-model. In een door hem gehouden field-experiment ziet hij zich echter wel genoodzaakt om een correctie aan te brengen, in die zin dat followers ook een belief-change kunnen ondergaan zonder raadpleging van hun opinie-leider.

Naast idee van een one-step flow en van een two-step flow, is ook dat van een multi-step flow gesuggereerd. Dit te vinden in Elmira-studie en bij Rogers, die de two-step flow als een oversimplificatie beschouwde.

Waarschijnlijker is het volgens hem dat "opinion-leaders may influence other opinion leaders and they, in turn, influence their followers" en verder dat "the process is more complex than the two steps first suggested, but there are two steps involved in information transmission at any one point in the diffusion process"⁹⁰⁾.

Zoals reeds eerder in dit verhaal aangeduid, wordt er van vele kanten kritiek geuit op de niet-eenduidigheid van criteria ter bepaling van opinie-leiders resp. niet-leiders.

Cerha⁹¹⁾ spits dit probleem toe op het differentiële media-gebruik door leiders en niet-leiders. "Exposure to mass communications" moet nader gespecificeerd worden naar mediagroepen, individuele media-kanalen en type boodschappen. Zowel in Erie County- als in Elmira- als in Decatur-studie is de "exposure to mass communications" gedefinieerd door "recall or recognition of a mass communicated message"; en dit nu is op zichzelf al een manifestatie van het effect van de massacommunicatie.

Door definiëring van exposure in termen van effect leggen de studies een automatische relatie tussen exposure en andere effectfactoren, waaruit dan 2 groepen naar voren komen: één die meer gebruik maakt van en

⁸⁷⁾ Troldahl, o.c. Zie ook Allen en Colfax, o.c. en Mendelsohn, o.c.

⁸⁸⁾ Troldahl, o.c.

⁸⁹⁾ Festinger, L. A theory of cognitive dissonance, Evanston ILL, 1957.

⁹⁰⁾ Rogers, o.c., pag. 214.

⁹¹⁾ Cerha, o.c.

meer beïnvloed wordt door massacommunicatie (opinie-leiders), en een andere die er minder gebruik van maakt en er minder door beïnvloed wordt (opinie-volgers). De two-step flow hypothese is dus in werkelijkheid een cirkelredenering. Genoemde studies werden geleid door procedures ter bepaling van opinie-leider en exposure to mass communication, die volstrekt ongeschikt zijn. M.a.w.: de figuur van de opinie-leider zou wel eens t.g.v. methodologische fouten, een arte-fact kunnen zijn.

T.a.v. media-exposure wijst Fisk ⁹²⁾ nog op de betekenis van een individuele "propensity to communicate", constateren Greenberg c.s. ⁹³⁾ dat "interest" niet noodzakelijk een voorwaarde is voor volgen van bepaalde media-events, doch eerder de "perceived social utility of exposure", en stellen Riley en Riley ⁹⁴⁾ vast dat selective exposure, evenals trouwens selective perception en retention, grotendeels bepaald wordt door primaire groepen.

Mason ⁹⁵⁾ tenslotte noemt de two-step flow theorie onvolledig, voorzover die impliceert, dat opinie-leiders, in vergelijking met niet-leiders, alleen van de massamedia meer gebruik maken; zij maken evenwel meer gebruik van alle informatie-bronnen.

Slotbeschouwing

De historische betekenis van de two-step flow theorie is vooral hierin gelegen, dat zij het massacommunicatieve onderzoek uit de impasse, waarin zij ten gevolge van een star vasthouden aan de hypodermic-needle idee was geraakt, heeft gehaald.

Onderzoek binnen het kader van de two-step flow theorie heeft aangetoond:

1. dat de invloed van de massamedia, voorzover aanwezig, veel indirect, via interpersoonlijke kanalen, verloopt.
2. dat de "massa" niet amorf is, maar wel degelijk onderling samenhangend, gestructureerd.

De theorie betekende niet alleen een nieuwe impuls voor het massacommunicatieve onderzoek; zij leidde ook tot een hernieuwde belangstelling voor de primaire groep.

De two-step flow theorie zegt dus zowel iets over massacommunicatieprocessen als over de structuur van de samenleving. Helaas is het verworven inzicht erg summier, m.d.v. dat het ophoudt bij de kleine groep. En juist in die kleine groep zijn de individuele zenders en ontvangers

⁹²⁾ Fisk, G., Media influence reconsidered, in: P.O.Q. 1959, 23, pag. 83 e.v.

⁹³⁾ Greenberg, c.s., o.c.

⁹⁴⁾ Riley, M. W. en Riley, J. W., A sociological approach to communications research, in: P.O.Q. 1951, 15, pag. 445 e.v.

Zie ook: Riley, J. W. en Riley, M. W., Mass communications and the social system, in: Merton, R. K., Broom, L. en Cottrell, L. S., Sociology today, Basic Books, N.Y., 1959, pag. 537 e.v.

⁹⁵⁾ Mason, o.c. 1963.

zo belangrijk voor een zo volledig mogelijk begrip van het communicatiegebeuren.

Vooralsnog lijkt de conclusie te moeten zijn, dat de two-step flow theorie een oversimplificatie van een brok sociale werkelijkheid is, hetgeen overigens niet wegneemt dat verschillende aspecthypotheses een vrij grote geldigheid kunnen hebben.

Vooralsnog lijkt de conclusie te moeten zijn, dat de two-step flow theorie een oversimplificatie van een brok sociale werkelijkheid is, hetgeen overigens niet wegneemt dat verschillende aspecthypotheses een vrij grote geldigheid kunnen hebben.

N.B. Na de afronding van deze studie is nog m.b.t. de "two-step flow"-theorie verschenen:

- Renckstorf, K., Zur Hypothese des "two-step flow" der Massakommunikation, in Rundfunk und Fernsehen 1970, pag. 314-333.
- Nan Lin, Information flow, Influence flow and the decision-making process, in: Jo. Qu. 48, 1971, pag. 33-40.
- Fenton, J. S., Leggett, T. R., A new way to find opinion-leaders, in: Jo. of Adv. Res., 1971, pag. 21-27.
- Boone, L., Massamedia en interpersonale communicatie, 1971.
- Boone, L., Massamedia en interpersonale communicatie, Leuven, 1971.
- Ban, A. W. van den, in: Informatiebulletin Ce.Co.We., dec. 1971, pag. 148-152.

ONDERZOEKVERSLAGEN

"Het eigen gezicht van de tv-aktualiteitenrubrieken", rapport nr. 66, afdeling Kijk- en Luisteronderzoek NOS, Hilversum. Samenstelling: drs. H. Th. Wentholt, in samenwerking met L. Mevis.

De ondertitel van het rapport luidt: "Verkenning in inhoudsanalyse van televisie-programma's". Het begrip "verkenning" moet bij deze studie zeer letterlijk worden opgevat, aangezien als gevolg van de opzet om primair een methodische vingeroefening te doen, de descriptieve waarde van de onderzoekresultaten nogal wat beperkingen kent.

T.a.v. de relevantie voor het omroepbeleid is de belangrijkste beperking gelegen in het feit, dat de data waarop de analyse werd uitgevoerd, duidelijk gedateerd zijn: alle uitzendingen van Achter het Nieuws, Brandpunt, Hier en Nu en AVRO's Televizier Magazine tussen eind juli en begin december 1969.

Ook in methodologisch opzicht gelden er een aantal beperkingen, die in het rapport uitgebreid worden besproken en van suggesties tot opheffing er van zijn voorzien.

Dat er desalniettemin een rapport verscheen met resultaten en conclusies, komt vooral voort uit de wenselijkheid de methodologische aanpak ter discussie te stellen en om een indruk te geven van de soorten resultaten, die inhoudsanalyse van tv-programma's (zo al) kunnen opleveren.

Dit gezien de grote behoefte, die er binnen en buiten de omroep bestaat om het totale pakket uitgezonden tv-programma's (of gedeelten van dat pakket) in een bepaalde periode naar bepaalde maatstaven of waarden *systematisch* en *kwantitatief* te kunnen evalueren.

Voor omroepbeleid en programmamakers zullen deze maatstaven en waarden voorsnog het meest ontleend zijn aan de eigen doelstellin-

gen en strategieën en aan de eigen aannamen over effecten bij het publiek.

De meeste van dit soort cognities blijken overigens nog lang niet rijp voor expliciete formulering en operationalisering in termen van de sociale wetenschap, cq. van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Konfrontatie van het omroepbeleid met het soort resultaten als die welke uit deze studie zijn voortgekomen, dient ter prikkeling van de bewustwording, dat als men zijn omroepbeleid wil evalueren, men zijn doelstellingen ook (in samenwerking met de onderzoekers bv.) in onderzoekbare en relevante categorieën moet operationaliseren.

Een andere reden om toch tot publikatie van resultaten over te gaan is de relatieve simpelheid van de analyse, zowel als de relatieve ongevoeligheid voor "subjektieve" coderingen, waardoor alle ingebouwde methodologische beperkingen nu ook weer niet zó zwaar wegen.

Enige van de resultaten:

1. "Aktualiteit" binnen het kader der 4 onderzochte rubrieken is in ruim 8 van de 10 gevallen een politiek-sociaal-economisch onderwerp. In de rest van de gevallen is er sprake van zg. "human interest" onderwerpen. Dit laatste is in zoverre nog "geflatteerd", dat als men in het gemiddelde aandeel "human interest" de bijdrage van AVRO's Televizier Magazine weglaat, het nog aanzienlijk kleiner wordt.
2. Het binnenland krijgt in de rubrieken ongeveer even veel aandacht als het gehele "buitenland"

tezamen. Het Oostblok is een relatief verwaarloosd terrein.

3. Iets minder dan de helft van de aktualiteitenstof draagt een konflikt-(spannings-)karakter. Dáár weer de helft van handelt gemiddeld over gewelddadige konfliktten.
4. Zelf kommentaar geven gebeurt aanzienlijk minder vaak, dan dat de redakties der rubrieken "buitenstaanders" (deskundigen) statements laten afleggen.
5. Bij het bespreken van situaties en gebeurtenissen komen over het algemeen de aan die situaties of gebeurtenissen te definiëren oppositionele personen vaker aan het woord dan van de dito establishment. De per saldo méést gekozen oplossing is echter die, waarbij oppositie en establishment in één item beide aan het woord komen.
6. Naar formeel-inhoudelijke kenmerken der uitgezonden onderwerpen kan er bij Achter het Nieuws,

Brandpunt en Hier en Nu gedurende de onderzochte 5 maanden van een zeker "specialisme" gesproken worden. Een dergelijk specialisme wordt o.a. gekenmerkt door een relatief groot aandeel aan het betreffende gebied bestede tijd en een relatief sterke neiging er een eigen redactioneel commentaar bij te geven.

- Achter het Nieuws zou als de binnenland-specialist beschreven kunnen worden,
- Brandpunt als de specialist van de "westerse wereld", en
- Hier en Nu, zij het in geringere mate, als de specialist van de 3e wereld.

AVRO's Televisier Magazine heeft minder een dergelijk formeel-inhoudelijk gedefinieerd specialisme, dan wel een duidelijke "eigen stijl": relatief grote nadruk op human interest-onderwerpen (binnenland) en een benadering met zoveel mogelijk contrasten.

Hans Wentholt

Kijken naar vrede

De vraag naar de rol van de televisie als nieuwsverspreider in de Vredesweek is aan de orde gesteld in een onderzoek, dat in opdracht van het Ministerie van C.R.M., verricht werd door het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken van de Nijmegen Universiteit. Dat de rol van de tv, althans in de vredesweek (van het Interkerkelijk Vredesberaad) in 1969 niet bijzonder imponerend is geweest, blijkt wel uit de resultaten van het onderzoek, dat overigens deel uitmaakt van een groter onderzoek naar opvattingen en gedrag van contactpersonen van het I.K.V., predikanten en priesters alsmede de Arnhemse bevolking eveneens m.b.t. de vredesweek.

Uitgangspunt bij het tv-onderzoek was het adoptie-model van Rogers. Het paradigma van de adoptie van een innovatie door een individu in een sociaal systeem bevat, volgens Rogers, de volgende elementen: Antecedenten, welke aan het adoptieproces voorafgaan, het proces zelf en de resultaten.

Geconstateerd werd dat van adoptie van nieuwe denkbeelden, houdingen en gedragingen m.b.t. het vredesweekthema, de ontwikkelingsproblematiek en het vraagstuk van oorlog en vrede, nauwelijks sprake was. Wel bleek reeds op het bewustzijnsniveau (bekendheid met het verschijnsel) dat degenen, die door de media geïnformeerd waren, zich onderscheiden van

degenen, die door interpersoonlijke contacten deze informatie verkregen. Hierbij dient aangetekend dat dan wel op dit bewustzijnsniveau een gradatie werd aangebracht van "hoge bekendheid" en "lage bekendheid". Dit gaf grond aan een nader te toetsen hypothese, waarbij communicatie (media en interpersoonlijke contacten) enerzijds en bewustwording-adoptie anderzijds, als twee continua opgevat konden worden, tussen welke een verder te onderzoeken verband zou bestaan.

De rol van de tv werd uit de media gelicht, waarbij de verschillende categorieën kijkers nader geanalyseerd werden. Hierbij bleek in de eerste plaats dat die respondenten, die een grotere bekendheid met het medium tv vertoonden, beter op de hoogte waren met het verschijnsel vredesweek, zij het dat deze relatie niet sterk genoemd kon worden.

Voorts kon vastgesteld worden dat de veel-kijkers t.o.v. de weinig-kijkers enigszins minder bekend waren met ditzelfde verschijnsel. De selectieve kijkers (raadplegers van een programmablad) waren beter op de hoogte met de vredesweek, dan de nietraadplegers van een programmablad. Ook hier was het verband zwak van aard.

Een andere conclusie was dat de leden van de KRO/NCRV meer van de vredesweek afwisten in vergelijking met de leden van de AVRO/VARA.

De aandacht, die de tv naast journaal en aktualiteitenrubrieken aan de vredesweek 1969 geschonken had, bleek effectief. Er waren tijdens de vredesweek een viertal speciaal aan deze IKV-campagne gewijde uitzendingen, t.w.: een kerkdienst, een tenkewedstrijd voor kinderen, een forumgesprek over ontwikkelingswerk en een gesprek tussen prof. Rosier en dhr. Hornman.

Slechts weinig kijkers uit de representatieve steekproef uit de Arn-

hemse bevolking hadden de uitzendingen gezien, hoewel de waardering van de respondenten, die wel gekeken hadden, gunstig uitviel. Uit een vergelijking met het resultaat van het onderzoek van de NOS, afd. Studie en onderzoek, bleek een geringe afwijking aangaande de kijkdichtheid van de programma's in Nederland. Het gemiddelde van de regio Oost nam een tussenpositie in. Een verklaring van de geringe afwijking kan zijn dat de veronderstelling juist was dat Arnhem, qua bevolkingsopbouw min of meer representatief voor Nederland geacht kan worden.

Overigens leidt de geringe belangstelling, die specifieke vredesweekuitzendingen ondervonden tot de conclusie dat de door de tv geïnformeerden hun informatie vooral via journaal en aktualiteitenrubrieken verkregen hebben.

De onderzoekers zien in dit laatste een aanwijzing de organisatoren van de vredesweek te adviseren de televisiekijkers vooral, zo dit mogelijk is, via journaal- en aktualiteitenrubrieken te benaderen, waarbij een optimale coördinatie t.a.v. tijdstip, aankondiging en andere programma's betracht zal moeten worden.

Inhoudelijk kan nog opgemerkt worden dat gezien het relatief grote succes van met name de kindertekenedstrijd, de organisatoren vooral zullen moeten aansluiten op de dagelijkse praxis van het publiek dat zij willen bereiken, gelet op de verhouding gekend object en de ankerings daarvan in de emotioneel-affectieve sfeer.

De persoonsgegevens van de respondenten bleken, behoudens de band met de omroepverenigingen geen relevante indeling van de kijkers toe te laten.

Tenslotte werd een eventueel verband onderzocht tussen het onderwerp van communicatie (vredesweek 1969) en de ideologie of levensbeschouwing der omroepverenigingen.

Hier kwam naar voren dat de grote meerderheid der respondenten deze samenhang niet zag en ook niet wenselijk achtte. Wel werd geconstateerd dat leden van de KRO/NCRV t.o.v. leden van de AVRO/VARA een grotere bekendheid en meer inzicht met het verschijnsel vredesweek toonden. De conclusie die getrokken werd, luidde, dat de ondervraagden in de Arnhemse steekproef in meerderheid niet-verzuild dachten, echter wel een verzuild gedrag te zien gaven, d.w.z. men veelal geen samenhang zag tussen de ideologie van een omroepvereniging en de problematiek van de vredesweek, als zijnde een onderwerp dat specifiek tot de belangstellingssfeer van die bepaalde omroepvereniging zou moeten behoren, terwijl toch in verhouding meer KRO/NCRV-kijkers dan AVRO/VARA-kijkers mede door de tv-uit-

zendingen een grotere bekendheid met de vredesweekproblematiek hadden verkregen.

Een mogelijke verklarende interveniërende variabele bij deze discrepantie tussen niet-verzuild denken en verzuild handelen, zou de zondagspreek kunnen zijn, waarmee in vrijwel alle kerken de vredesweek werd geopend.

Vanuit het standpunt der omroepverenigingen bezien lijkt het onderhavig onderzoek voor de KRO/NCRV geen aanleiding te moeten zijn om de belangstelling voor de vredesweek te verminderen. Wel lijkt het zinvol een gezamenlijke aanpak van de omroepverenigingen van de vredesweek te bepleiten.

Het onderzoek werd verricht door J. van der Heijden, terwijl de leiding van het project berustte bij drs L. Wecke.

Léon Wecke

Pastor en Massacommunicatie

Het Katholiek Instituut voor Massamedia te Nijmegen nam eind 1970 het initiatief een onderzoek te laten verrichten naar de wijze waarop de pastor omgaat met massakommunicatie.

Het onderzoek werd geëntameerd in samenwerking met de Katholieke Radio Omroep (KRO) die mede ten behoeve van haar programma in de probleemstelling geïnteresseerd was. Het onderzoek werd uitgevoerd op het Instituut voor Massacommunicatie, Berg en Dalseweg 118, Nijmegen, door mej. drs. G. P. Debeuckelaere en drs. W. J. M. Evers, beiden wetenschappelijk medewerkers aan voornoemd instituut.

Enkele voorlopige gegevens van het onderzoek werden gepubliceerd in

een verslag, getiteld "Pastomac", Pastor en Massacommunicatie.¹⁾

Dit verslag was bedoeld als achtergrondinformatie bij de uitzending van het programma "Riskante Kerk" (KRO-RKK) op 26 maart 1971. In dit programma werd door een team van deskundigen enkele gegevens uit het onderzoek bediscussieerd.

In maart 1972 werden de belangrijkste resultaten van het onderzoek samengebracht in het rapport "Pastor en Risiko".²⁾

De algemene probleemstelling van dit verkennend onderzoek kan als volgt worden omschreven: hoe verhoudt de pastor zich tot enkele vormen van massakommunicatie gezien de risico's die hij in zijn leef-/ werksituatie kan ervaren. Meer concreet:

¹⁾ Dit verslag is niet meer voorradig.

²⁾ Het rapport is (voor zover nog voorradig) te verkrijgen door overschrijving van f 3,50 op postrekening 959176 van het Katholiek Instituut voor Massamedia, Twaalf Apostelenweg 23 te Nijmegen.

zijn er aanwijzingen dat de omgang met de massamedia en het er in vervatte aanbod, en het gebruik dat de pastor er van maakt, verklaard kunnen worden vanuit het "risk handling" concept van Bauer? ³⁾

De pastores, werkzaam in de basis-zielzorg, verhouden zich anders tot bepaalde vormen van massakommunikatie dan de mensen voor wie zij werken. Zij kijken weinig televisie in vergelijking met de doorsnee nederlander; de radio speelt nauwelijks een rol in het ontvangersgedrag van de pastor; daarentegen vervullen de gedrukte media een belangrijke rol als informatiebron.

Het "risk handling" concept van Bauer blijkt inderdaad mogelijkheden te bieden als interpretatiekader

voor het ontvangersgedrag van de pastor. De riskante aspecten aan verschillende situaties treedt de pastor tegemoet middels een daaraan aangepaste selectie van informatiebronnen. Uit de gegevens krijgt men sterk de indruk dat de omgang van de pastor met de massamedia in zijn totaliteit in perspectief staat van zijn pastoraal optreden. Er zijn in het onderzoek aanwijzingen te vinden dat de pastor in zijn selectie van informatiebronnen anticipeert op toekomstig zenderoptreden.

Dit zijn slechts enkele aspecten van het onderzoek. Geïnteresseerden verwijzen wij voor nadere informatie naar het rapport ²⁾

Godelieve Debeuckelaere
Wim Evers

³⁾ Bauer, R. A., The obstinate audience, in: American Psychologist, 1964, pag. 319-328.

Oprichting "Stichting Onderzoek Massacommunicatie"

Op 24 april 1972 werd opgericht de "Stichting Onderzoek Massacommunicatie". Aan dit initiatief hebben verschillende motieven ten grondslag gelegen.

Vershillende op het gebied van massacommunicatie werkzame groeperingen, onderhouden naast elkaar werkende eigen onderzoekcommissies. Het is niet altijd mogelijk onderzoekresultaten, verkregen uit initiatieven van deze kringen, onafhankelijk van de daarmee **gemoeide** belangen op hun waarde te schatten. Meer en meer wint het inzicht veld dat er behoefte is aan een beter contact tussen de geïnteresseerden, daar de kennis en gedachten in deze kringen levend ten aanzien van massacommunicatie, mede kunnen bijdragen tot het streven naar een kwalitatief zo hoog mogelijk niveau van onderzoek.

De hierboven aangeduide versnippering van aandacht, werkt belemmerend op het ontwikkelen van objectieve, wetenschappelijk verantwoorde onderzoeksmethoden op het gebied van massacommunicatie, en op deelgebieden hiervan. Het lijkt dan ook dringend noodzakelijk ten gunste van een optimaal functioneren van het middel "onderzoek" initiatief te nemen tot het bundelen van de krachten, in de eerste plaats van het - gering - aantal deskundigen op dit gebied in Nederland aanwezig. Daarnaast kan deze versterking ertoe leiden dat een betere toegang wordt verkregen tot internationale deskundigheid uit kringen van praktijk en wetenschap.

De bovengeschetste gedachten kunnen geconcretiseerd worden door de Stichting Onderzoek Massacommuni-

catie, zijnde een onafhankelijk instituut, waarin deskundigen, afkomstig uit zowel de praktijk als uit de universitaire wereld, samenwerken.

Een instituut, dat binnen het brede kader van massacommunicatie wetenschappelijke adviezen verstrekt m.b.t. deelgebieden. Het ligt *niet* in de bedoeling - en dit zij uitdrukkelijk gesteld - dat de Stichting Onderzoek Massacommunicatie in eerste aanleg zelfstandig eigen onderzoek uit eigen fondsen uitvoert of doet verrichten.

Opdrachtgevers zullen ten gerieve van voor eigen rekening en verantwoordelijkheid op te dragen onderzoek gebruik kunnen maken van de adviezen van de Stichting Onderzoek Massacommunicatie.

Activiteiten

Gebaseerd op bovenstaande overweging volgt hierna een overzicht van de door de Stichting Onderzoek Massacommunicatie te ontwikkelen activiteiten.

- a. het entameren en stimuleren van fundamentele onderzoekingen op het gebied van de massacommunicatie, het toetsen en evalueren van bestaande methoden en technieken, het onderling afstemmen van vragenlijsten, mede door het hanteren van uniforme begrippen;
- b. het opstellen van *normen*, m.a.w. het uitwerken van alle voorzorgmaatregelen om de *objectiviteit*, *onderlinge vergelijkbaarheid* en *hanteerbaarheid* van onderzoekingen en de resultaten daarvan te bevorderen en te bewaken;
- c. van advies dienen bij de opzet van een onderzoek op het gebied van de massacommunicatie (methodologische adviestaak);

- d. het begeleiden van onderzoekingen wanneer de opdrachtgever dit wenst;
- e. het coördineren van onderzoekingen;
- f. het beoordelen van research-rapporten (alvorens deze worden gepubliceerd) aan de hand van bovenbedoelde *normen*, wanneer de opdrachtgevers de goedkeuring van de Stichting in de publikatie wensen te vermelden;
- g. het publiceren van beschouwingen op het gebied van het massacommunicatie-onderzoek, zodat de verkregen inzichten algemeen toegankelijk worden gemaakt;
- h. het bevorderen van nationale en internationale contacten;
- i. het verzamelen en toegankelijk maken van documentatie.

De Stichting heeft een voorlopig bestuur bestaande uit de volgende personen:

Drs. A. C. H. Kuypers (voorzitter)
 W. Altink
 J. T. Gakeer

Drs. J. D. Noordhof
 Dr. J. A. Pennock
 Prof. Dr. G. M. van Veldhoven
 Voorts kent de Stichting een Raad van Bijstand die op 15 mei 1972 werd geïnstalleerd door Minister Jhr. Mr. M. L. de Brauw. Deze Raad bestaat tot dusver uit de volgende personen:

Mr. M. C. G. M. ten Hagen
 (namens NOTU)
 Drs. A. C. Helfrich (namens BVA)
 Mr. G. J. van Roozendaal (namens NDP)
 J. Woerlee (namens VEA)
 Dr. J. G. Stappers (namens STER)
 Dr. P. L. van der Velden (namens NIVE)
 Prof. Ir. A. W. van den Ban
 (Landbouwhogeschool Wageningen)
 Prof. Dr. G. Brenninkmeyer
 (R.K. Universiteit Nijmegen)
 Prof. Dr. M. Brouwer
 (Universiteit van Amsterdam)
 Prof. Dr. J. Mokken
 (Universiteit van Amsterdam)

P. Hendriksen

Reorganisatie afdeling Studie & Onderzoek NOS

De afdeling Studie & Onderzoek van de Dienst Algemene Zaken van de NOS is m.i.v. 1 mei 1972 gesplitst in twee afdelingen:

De **afdeling Studie & Dokumentatie** die zich zal gaan bezighouden met de voorbereiding van het algemene omroepbeleid.

Onder deze afdeling ressorteren: de bibliotheek, de publikatie van documentatie-bulletins, alsmede de tijdschriftencirculatie en -administratie.

De chef van deze afdeling is Drs. C. P. M. van der Haak.

De **afdeling Kijk- en Luisteronderzoek**, die belast is met voorbereiding en rapportering van onderzoekprojecten t.b.v. het programmabeleid, zoals het "Continu Programma Onderzoek" (C.P.O.), opiniepeilingen, inhoudsanalyses, effectenstudies, laboratoriumstudies, etc. Chef van deze afdeling is Drs. P. M. Hendriksen.

Aan de eerste verschijning van het dagblad *De Standaard* op 1 april 1872 (na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 - zie proefschrift - Hemels) heeft de Vrije Universiteit van Amsterdam (van Standaards Kuiper) in tweeërlei opzicht aandacht geschonken: door een Standaard-tentoonstelling en door een symposion - op 27 april j.l. - over de huidige persproblematiek.

De bedoeling van dat laatste was: te laten uitkomen dat ook de universitaire wereld niet onverschillig mag staan tegenover de informatieverstrekking door de media, en, zo het kon, een bijdrage te leveren, ook binnen het kader van de wetenschapsbeoefening, tot verheldering.

Hoogleraar S. van Popta heeft de zaak benaderd van economische kant, hoogleraar P. J. Boulkema van de staatsrechtelijke. Verder op de dag was er een brede discussie onder leiding van hoogleraar B. Goudzwaard,

die tevens zorg droeg voor een knappe evaluatie. Er was voor dit symposion veel en veelzijdige belangstelling, en waarlijk niet alleen uit de pers.

In een woord-ter-inleiding heb ik zelf twee vragen opgeworpen. De eerste: verdient het geen overweging om artikel 7 van de Grondwet te laten beginnen met een zinsnede als "De informatie is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering"? En de tweede: moeten de daartoe "gerede" universiteiten en hogescholen niet komen tot een jaarlijkse (of desnoods tweejaarlijkse) (inter)universitaire mediadag?

Het is nog niet zeker, of van het symposion een uitgewerkt verslag gaat verschijnen. De krachten aan de VU zijn namelijk nog weinige. Maar zo ja, dan volgt er nog wel bericht.

E. Diemer

Na het vierde Vlaams Congres voor Communicatiewetenschap (Gent, 22-3-1972)

Het is nu vijf jaar geleden dat het Seminarie voor pers- en communicatiewetenschap aan de Rijksuniversiteit te Gent (*Prof. Th. Luykx*) en het Centrum voor Communicatiewetenschappen aan de Katholieke Universiteit te Leuven (wijlen *Prof. N. de Volder*) het initiatief namen om jaarlijks, om de beurt, een wetenschappelijk congres te organiseren. De bedoeling was drievoudig: primo, de communicatiewetenschap, welke duidelijk het stadium van de perswetenschap ontgroeid was, de officiële allure geven, die zij onder de vleugels van de Vlaamse Filologencongressen moest missen, secundo de contacten tussen de beoefenaars van de communicatiewetenschap te Gent

en te Leuven institutionaliseren, en tertio, theoretici en practici in de sector van de massamedia samenbrengen rond de bespreking van een welbepaald thema.

Het eerste congres (Leuven, 1968) bracht een overzicht van de communicatiewetenschap in West-Duitsland, de V.S.A. en België. Vanaf het tweede congres werd duidelijk geopteerd voor een beleidsgericht thema waarbij bewust of onbewust aansluiting werd gezocht met de tradities van een sterk milieugerichte perswetenschap: de juridische en sociale status van de journalist (Gent, 1969), de invloed van het statuut van krant en omroep op de vrije be-

richtgeving (Leuven, 1970), het getrouwe of niet-getrouwe spiegelbeeld dat de massamedia van de samenleving geven (Gent, 1972).

Het lijkt ons minstens een tikkeltje voorbarig om na vier congressen een definitief oordeel te formuleren over de positieve en negatieve resultaten van deze bijeenkomsten. Men moet er inderdaad rekening mee houden dat in een zo sterk verzuild universitair klimaat als dat van België het bij definitie niet makkelijk is een interuniversitair initiatief op gang te brengen en dit geldt waarschijnlijk nog meer voor een jonge discipline met een moeilijk af te bakenen onderzoeksterrein - waarin wetenschappelijke particularismen een grote rol spelen - dan voor een gevestigde, op lange tradities steunende wetenschap. Dient het bovendien nog onderstreept te worden dat een dialoog tussen theoretici en (niet steeds academisch gevormde) beroepslui steeds een uitermate moeilijke taak blijkt te zijn en niet zelden een ontgoocheling voor beide partijen?

Het meest positieve punt van deze congressen voor communicatiewetenschap is ongetwijfeld dat men er werkelijk in geslaagd is ze te laten plaatshebben. Professoren, navorsers, studenten en practici uit heel de sector van de massacommunicatie in Vlaanderen, hebben mekaar inderdaad vier keren ontmoet en hebben evenveel maal samen over gemeenschappelijke problemen gepraat en hun bevindingen op papier gezet. Wie de wereld van het massacommunicatie-onderwijs kent - en zulks geldt minstens zo sterk voor Nederland als voor Vlaanderen - weet dat dit geen geringe prestatie is.

Toch willen wij enkele kritische geluiden laten horen:

1) Na het jongste congres te Gent, dat zowel in de pers als in wetenschappelijke kringen eerder ongunstig beoordeeld werd, moet men zich toch eens gaan afvragen wat er scheef zit aan deze bijeenkomsten. Gent heeft, naar het ons voorkomt, in 1972 dezelfde fout gemaakt als Leuven in 1970: de behandeling van een quasi overloos thema dat ipso facto aanleiding gaf tot het formuleren van zeer algemene, wetenschappelijk niet te verifiëren uitspraken. Leuven heeft in 1970 nog getracht - zij het zonder overtuigend resultaat - dit gevaar te voorkomen door rond enkele concrete vragen een discussie te organiseren in werkgroepen. In Gent heeft men het bij de klassieke en ook wel - organisatorisch beschouwd - gemakkelijkste formule gehouden: referaten, plenaire discussie, koffie. Op zichzelf is deze formule wellicht niet slechter dan een andere maar in de gegeven omstandigheden (het te breed geformuleerde thema) leek zij ons niet aangepast.

2) Zowel in 1970 als in 1972 werd het gekozen thema meestal behandeld door docenten, wier hoofdfunctie ligt in de beroepssector van de massamedia zelf. Hier geldt weer een gelijkaardige bedenking. In principe hebben wij hiertegen geen enkel bezwaar, wel integendeel. Maar wanneer het thema duidelijk "communicatiepolitieke" aspecten vertoont (vrije berichtgeving, persconcentratie, objectiviteit van de journalist) dan lijkt het ons verkeerd nagenoeg exclusief een beroep te doen op referaathouders die professioneel geëngageerd zijn in een communicatiebedrijf.

3) Dergelijke fouten zijn ons inziens symptomen van een fundamenteel tekort aan beleid. Het ontbreekt de organisatoren duidelijk aan een visie op de richting die zij met hun

congressen moeten inslaan. Is het werkelijk de bedoeling om aan deze bijeenkomsten een wetenschappelijk karakter te geven of wenst men elk jaar een ontmoeting te organiseren waarop gewoon, zonder specifieke wetenschappelijke betrachtingen, over een aantal interessante problemen wordt gepraat?

Wenst men de thema's te laten aansluiten bij de actualiteit? Is het nuttig of niet dat men zich bij de keuze van het congressthema laat inspireren door personen uit de beroepssector van de massamedia? Moeten de congressen leiden tot resoluties? Moet de research niet in sterkere

mate aan bod komen? Enz., enz. Wellicht is het normaal dat dergelijke vragen pas na enkele jaren opduiken. Maar wij zouden toch, menen wij, de communicatiewetenschap een slechte dienst bewijzen moesten wij nalaten aan onze collega's uit Gent en Leuven (en misschien ook uit Brussel in de toekomst?) te suggereren dat wij de koppen bij mekaar zouden steken vooraleer aan de voorbereiding te beginnen van het vijfde congres. Beleidsvragen kan men niet straffeloos gedurende een lange tijd onbeantwoord laten.

G. Fauconnier

BOEKBESPREKINGEN

Dr. Joan Hemels, MASSACOMMUNICATIE ALS FACTOR IN DE GESCHIEDENIS, een verkennend bibliografische studie.

Serie: Nieuwe Bijdragen tot de Publicistiek nr. 2, Uitgave: van Gorcum Assen, 1971. 12½x19½ cm. 34 pag. ISBN 90232 0933 8. Prijs ing. f 5,90.

Deze twintig pagina's tekst tellende brochure is een bewerking van een voordracht, gehouden voor leden van de Historische Vereniging Vlaardingen. In het inleidende gedeelte gaat de auteur op zoek naar de betekenis van de massacommunicatie voor het historisch onderzoek, daarna geeft hij een overzicht van wat er in enkele landen aan persgeschiedenis is gedaan. Het geheel is voorzien van uitvoerige aantekeningen. Bij deze, voor de historicus interessante studie een paar kritische kanttekeningen.

Hemels constateert dat de contemporaine historicus steeds meer aansluiting zoekt bij de methoden en technieken van de sociale wetenschappen. In deze ontwikkeling is volgens hem ook plaats voor een ontmoeting tussen de geschiedwetenschap en de publicistiek, te meer daar zijns inziens communicatie het kernproces van de huidige samenleving vormt; de openbare en actuele uitwisseling van gedachten en gevoelens tussen mensen noemt hij wezenlijk voor het politieke en sociale samenleven en voor de cultuurverandering. Zouden deze fraaie formuleringen ook opgaan voor landen, waar de massamedia gelijk geschakeld of gecommmercialiseerd zijn of nog in het stadium van ontwikkeling verkeren? Hemels doet helaas het zwijgen toe aan deze voor zijn probleemstelling toch niet onbelangrijke vraag.

Om een nauwkeurige selectie te kunnen maken uit het materiaal, dat door de massacommunicatie wordt aangedragen, wordt de his-

toricus de door de gedragswetenschappen ontwikkelde inhoudsanalyse aanbevolen. Mij lijkt het niet te getuigen van het juiste begrip voor de belangstelling van de amateur-historicus om in een lezing voor een van zijn verenigingen deze methode aan te prijzen. Voor een dergelijke vorser, een amateur toch, is ze te ingewikkeld en vanwege de inschakeling van de computer onpraktisch en te duur. Bovendien, garandeert de toepassing van de inhoudsanalyse bv. bij een krantenonderzoek een nauwkeuriger beeld van het verleden dan de empirische methode, die de historicus gewoon is te gebruiken? In het bibliografische gedeelte doet Hemels een greep enerzijds in de hulpmiddelen, die in West-Duitsland, Frankrijk, de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en België de historicus ten dienste staan bij een onderzoek in en naar de pers, anderzijds in wat er in die landen reeds aan onderzoek is verricht. Hij komt tot de conclusie, dat de persgeschiedenis in Nederland nog maar bedroevend weinig belangstelling heeft gekregen. Ik neem dat graag op zijn gezag aan. Toch geeft hij mijns inziens Nederland te weinig eer. Ook in ons land bestaan depots, waar kranten verzameld worden en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag doet in service wellicht niet onder voor de door Hemels zo geroemde nationale bibliotheken van Frankrijk en Engeland. Waarom niet het boek van Lydia Winkel vermeld over de Nederlandse ondergrondse pers, waarin alle illegale blaadjes uit de Tweede Wereldoorlog met oplage-

cijfers e.d. zijn opgesomd, als hij, zoals uit de brochure duidelijk blijkt, zoveel waarde hecht aan studies van deze aard? Er liggen nog enkele andere voorbeelden voor het grijpen. Hemels eindigt met een oproep aan alle geïnteresseerden in een gezamenlijke aanpak de stagnatie in de

publicistiek in Nederland te doorbreken. Hoe dit moet gebeuren, weet hij niet; althans niet in deze brochure. Ik meen me te herinneren dat hij elders zich concreter heeft uitgelaten over dit probleem.

J. Bosmans

Drs. J. H. J. van den Heuvel, OMROEPVERKIEZINGEN, over omroeporganisaties en hun ledenaanhang.

Uitgave: Boom Meppel, 1971, ISBN 90 6009 360 7. Prijs f 7,50

Bij Boom in Meppel verscheen vorig jaar een boekje van de hand van Drs. J. H. J. van den Heuvel onder de titel "Omroepverkiezingen" en met als ondertitel "Over omroeporganisaties en hun ledenaanhang".

Hoe klein het boekje ook is (63 blz.) toch heeft het een waterhoofd(je). De lezer die, op grond van de in de titel verwekte verwachting, denkt een uitgewerkt voorstel van omroepverkiezingen aan te treffen, komt bedrogen uit. De eerste 49 blz. geven een, uiteraard summier historisch overzicht van de omroepwetgeving, gebaseerd op de nogal beperkte literatuur die op dit gebied voorhanden is. (Verwonderlijk is het dan ook, dat de dissertatie van P. Gros "Televisie, parlement, pers en publiek", in de literatuuropgave niet voorkomt).

Centraal in deze historische beschouwing staat steeds de relatie tussen de aanhang van de omroeporganisaties en de toewijzing van de zendtijd, en vooral de wijze waarop deze aanhang wordt gekwantificeerd. Twee punten die bij de discussies rond de omroepwetgeving steeds weer naar voren kwamen, t.w. de koppeling van het lidmaatschap van een omroeporganisatie aan het geabonneerd zijn op het programmablad van die organisatie enerzijds en de voorwaarde dat alleen degenen die om-

roepbijdrage betaald hebben als lid worden meegeteld bij de zendtijd-toewijzing anderzijds, vormden voor de auteur aanleiding een nieuw voorstel te concipiëren dat zoveel mogelijk aansluit bij de bestaande Omroepwet.

Wanneer men dat niet doet, meent de auteur, dat men verzandt "in discussies over het omroepbestel zelf".

Het voorstel komt echter pas op pag. 59 aan de orde en wordt in de resterende 3½ blz. uitgewerkt.

De vraag of het octrooi van dit plan geheel op naam van Van den Heuvel kan worden gesteld is nauwelijks belangrijk, als men ziet hoe simpel het is.

Eens in de x jaren worden op de achterzijde van de accept-girokaart waarmee de omroepbijdrage wordt voldaan, de namen van de (aspirant-) omroeporganisaties vermeld.

"Aan elke omroepbijdragekaart wordt dan een waarde van (bijv.) 3 punten toegekend, d.w.z. de betaler van de omroepbijdrage kan hetzij alleen, hetzij in overleg met zijn (haar) huisgenoten, maximaal drie mogelijkheden aankruisen om zijn keuze voor een of meerdere (aspirant-) omroep aan te geven:

drie punten aan één (aspirant-) omroeporganisatie of een combinatie van (aspirant-) omroeporganisaties, gerekend in hele punten".

Volgens vdH biedt dit systeem drie voordelen:

1. Ook aan huisgenoten wordt een meer vanzelfsprekende mogelijkheid geboden om te kiezen,
2. Het is van belang dat de "omroepverkiezingen" en daarmee de verdeling van de zendtijd, op vastgestelde tijdstippen gehouden worden, zodat de omroeporganisaties in die tussentijd geen "aanslag" op hun zendtijd behoeven te vrezzen.
3. Dit stelsel maakt de controle van de ledentallen van de organisaties door middel van steekproeven overbodig.

Het laatste is, gelet op het statistisch gehannes van CRM bij de laatste EO-steekproef, ontegenzeggelijk een groot voordeel.

Het tweede voordeel lijkt me niet inhaerent aan vdH's systeem van omroepverkiezingen.

Ook in het huidige systeem zou een periodiciteit kunnen worden ingebouwd. En het eerstgenoemde voordeel is ook maar beperkt omdat de gezinsleden volledig afhankelijk blijven van de democratische gezindheid van de "huisman".

Belangrijkste verschilpunt en voordeel boven het huidige systeem is uiteraard dat de omroepaanhanger niet meer gekwantificeerd wordt door het tellen van de abonnees op de resp. programmabladen (waar het voor de meeste omroeporganisaties in de praktijk op neerkomt) maar door het realiseren van een meer directe mogelijkheid tot het uitspreken van een omroepvoorkeur.

Uit een, door vdH zelf geciteerd NIPO-onderzoek van 1969 valt af te leiden, dat een dergelijke procedure zonder twijfel tot aanzienlijke verschuivingen in de bestaande verhoudingen zou leiden.

Dit betekent m.i. dat vdH's poging zich te laten leiden door de bepalingen van de Omroepwet niet verhindert dat een discussie over het omroepbestel onvermijdelijk zal zijn wanneer wordt getracht een dergelijk systeem van omroepverkiezingen te verwezenlijken.

De duidelijke bezwaren die het huidige systeem aankleven, kunnen alleen worden weggenomen door nu juist niet van de bestaande Omroepwet uit te gaan. En in dat geval zijn er wel betere systemen te ontwerpen.

P. Hendriksen

Drs. M. L. Snijders en drs. J. R. Soetenhorst, DE KRANT IN HET NAUW.

Uitgave: Boom, Meppel, 1972, ISBN 90 6009 061 6.

De organisatie van dagbladuitgevers in ons land, de vereniging Nederlandse Dagbladpers (NDP), geeft jaarlijks een met zorg samengesteld verslag uit, waarin vooral de economische positie van deze bedrijfstak breed wordt uitgemeten. De spitsvondige cartoons van Opland die traditiegetrouw de jaarverslagen sieren, vermogen nauwelijks het sombere economische beeld dat doorgaans deze verslaggeving karakteriseert, te

compenseren. Evenmin als ik dat beeld, gevormd uit een grote hoeveelheid bedrijfseconomische en andere gegevens, ongeloofwaardig acht, twijfel ik aan de eensgezindheid van het oordeel der in deze organisatie de benarde economische positie van de bedrijfstak als geheel. Maar ik vraag mij wel eens af hoe ver die eensgezindheid reikt. Het jaarverslag laat namelijk slechts het topje van de ijsberg zien; onder de zeespiegel lig-

gen de drijfveren en beweegredenen van het gevoerde verenigingsbeleid verborgen. Dat die ijsberg door een samenspel van krachten, door druk en tegendruk in stand wordt gehouden is duidelijk. Een analyse van die krachtsverhoudingen vereist dan ook, dat men de kunst van het diepzeeduiken meester is. Een proeve daarvan leggen drs. M. L. Snijders (hoofdredacteur van het Utrechts Nieuwsblad) en drs. J. R. Soetenhorst (adj. hoofdredacteur van de NRC) af in hun boekje *De krant in het nauw* (Boom, Meppel, 1972). Hun uitgangspunt vormt de slechte economische positie waarin de dagbladers is komen te verkeren. Geen nieuw geluid en allerminst verdacht.

Ook de commissie Bedrijfsfonds voor de Pers heeft, eerst in haar interim- en later ook in haar eindrapport, daarover een boekje open gedaan. De schrijvers lopen daarmee ook keurig in de pas van de NDP die zich de laatste jaren heeft uitgeput om in verslagen, rapporten en memoranda die stelling met de nodige en voorhanden zijnde gegevens te bewijzen. Maar na de constatering, dat een van de oorzaken van de slechte gang van zaken in de dagbladbedrijfstaking de invoering van de reclame in radio en televisie is, waardoor "een belangrijk deel" van de advertentie-inkomsten van de dagbladen naar de STER werd gezogen, duiken de schrijvers - om de beeldspraak nog even vast te houden - in het zilte nat om zich aan de eerder bedoelde analyse te wagen. Dan blijkt, dat achter de pogingen van de NDP om de belangen van de dagbladers als geheel bij de mogelijke invoering van reclametelevisie veilig te stellen, diezelfde dagbladen door belangentegenstellingen van puur commerciële aard elkaar via OTEM, TVN/TER en Groep van 47 rond de denkbeeldige televisiereclamepot staan te verdringen. Die verdeeldheid in de jaren 1955-1964 maakte

de NDP als belangenorganisatie vrijwel krachteloos toen het ging om een zaak die haar eigen voortbestaan raakt, zo luidt de conclusie van de auteurs. Hoe die verdeeldheid zich ontwikkelde wordt door hen uitvoerig uit de doeken gedaan. Het is de geschiedenis van de NDP in het nauw en daarover zal men tevergeefs een jaarverslag openslaan.

Boeiende lectuur voor degenen die de NDP wat meer van nabij willen leren kennen. Ongeveer eenderde gedeelte van hun publikatie hebben Snijders en Soetenhorst besteed aan - zoals zij dat zelf op blz. 49 kwalificeren - het buiten hangen van de vuile was. Die vervuiling werd dus merkwaardigerwijze veroorzaakt door de witmakers van de tv en wel zodanig dat de schrijvers bijna nog een extra lijntje hebben moeten spannen om die historie te vervolgen. Het is immers bekend, dat ook de compensatieuitkeringen uit de opbrengsten van de radio- en televisiereclame die vanaf 1967 plaatsvonden, de NDP parten hebben gespeeld. De auteurs geven wel een aanzet tot een uiteenzetting van de belangen die met deze uitkeringen weer op het spel stonden (zoals die tussen de landelijke ochtendbladen en regionale dagbladen enerzijds en landelijke avondkranten aan de andere kant), maar het schijnt me toe, dat zij door zuurstofgebrek, het opdrogen van hun "alternatieve" informatiebronnen, gedwongen werden wat meer naar de oppervlakte te opereren. En aan die oppervlakte komen zij terecht bij wat in de jaarverslagen van de NDP keer op keer wordt uiteengezet; de verlangens van de dagbladers en het antwoord daarop van de opeenvolgende kabinetten. Met één pennestreek over ruim tien pagina's wordt in het hoofdstuk over "Wat de NDP bepleitte", met een losse greep in de grote hoeveelheid regeringsnota's, adviezen, memoranda en Kamerstukken, die ingewikkelde ma-

terie uit de doeken gedaan. Nog afgezien van het feit, dat de rapportering over de verhouding tussen overheid en dagbladders wat al te eenzijdig is uitgevallen, is het jammer dat de auteurs in de sfeer van het loven en bieden zijn blijven steken zonder de wederzijdse motieven wat dieper uit te spitten. Ook de hoofdstukken over de houding van de journalisten tegenover de dagbladdersproblematiek zijn een aaneenschakeling van feiten en constatering. Ik

heb de indruk, dat de vele gebeurtenissen die zich de laatste jaren in de dagbladders in versnelde mate hebben voltrokken (fusies, opheffingen, de sterke opkomst van de regionale pers) met de schrijvers op de loop zijn gegaan. Alleen het laatste hoofdstuk, de "Blik vooruit", getuigt van visie op het toekomstig functioneren van de dagbladders. En daarmee kunnen de dagbladdirecteuren misschien hun voordeel doen.

J. H. J. van den Heuvel

De journalistieke eierdans

Over vakopleiding en
massacommunicatie

door dr. Joan Hemels

In dit boek komt de schrijver tot de conclusie dat het leren van de journalistieke eierdans en het studeren op het verschijnsel massacommunicatie nog geen duidelijk te markeren eindpunt heeft bereikt. Het is thans het geschikte moment het bestek op te maken, gezien de onvrede bij journalisten en publiek over het functioneren van het fenomeen massacommunicatie in onze samenleving.

ca. 200 pag., 14 x 22 cm,
f 18,50

ISBN 90 232 0998 2

Nú in de boekhandel

van gorcum

Gegevens over de auteurs

Boone, dr. L., Hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven, Centrum voor
Communicatiewetenschappen

Hendriksen, drs. P. M., Chef van de afdeling Kijk- en Luisteronderzoek van de
Nederlandse Omroep Stichting te Hilversum

Manschot, drs. B. J. A. M., wetenschappelijk medewerker aan het Baschwitz
Instituut van de Universiteit van Amsterdam

Rennen, A. A. M., student publicistiek aan het Instituut voor Massacommunicatie
van de Katholieke Universiteit van Nijmegen

Stam, drs. L., studente aan het Baschwitz Instituut van de Universiteit van Am-
sterdam

Het ontwerp van de omslag is van: G. Beerends